A. LANGE.

KRÓTKI ZARYS
LITERATURY POWSZECHNEJ

1912

niniejszą książką
wzbogacił zbiory Uniwersytetu Jagiellońskiego
Szymon Stanisław Deptuła
emigrant z Polski

KROTKI ZARYS

LITERATURY POWSZECHNEJ.

Antoni

A. LANGE

KRÓTKI ZARYS
LITERATURY POWSZECHNEJ

CZĘŚĆ I.

Literatura starożytna i średniowieczna.

[Toledo, Ohio] : A. Paryski

1912.

BIBLIOTHECA
UNIV.
JAGIELL
CRACOVIENSIS

CZĘŚĆ I.

LITERATURA STAROŻYTNA I ŚREDNIOWIECZNA.

I wschód starożytny.

CHINY.

Kultura chińska datuje od niepamiętnych czasów, podobnie jak i literatura. Jednakże spisywać je zaczęto dopiero w VII—VI w. przed Chr. Cała mądrość narodowa, nagromadzona przez stulecia, złączona została w jednej księdze świętej, zwanej *King*, której autorem, a częściowo raczej redaktorem — jest Kongfutse, z łacińska zwany Konfucyuszem (550 — 479 przed Chr.).

Ta księga święta otwiera piśmiennictwo chińskie. Dzieli się ona na pięć części, które noszą nazwy:

1) *Yih-King*— księga przemian— czyli symboliczny wykład tajemnicej nauki religijnej.

2) . *Szu-King* —księga dziejów — kronika Chin od początku bytu (kosmogonia) aż do założenia państwa (mitologia).

3) . *Szi-King* — księga pieśni—około 4000 utworów, poetyckich z okresu 1750 — 600 r., podzielona na cykle, jak: obyczajowe, miłosne, małe obrzędowe, wielkie obrzędowe, uroczyste i t. d.

Poezya chińska ma swój urok specyalny, niepodobny do oddania w językach europejskich: gdyż po za treścią wyrazową ma ona osobliwe kontbinacye dźwiękowe, rodzaj muzyki swoistej, której toniczność podnosi jeszcze barwa i forma rysunków’ (znaków literowych) : poeta chiński jest zarazem muzykiem i malarzem.

4) *Li-King* księga obrzędów — zawiera liturgię i ceremoniał religijny.

5) *Czyn Tsien* t. j. wiosna i jesień —-jest kroniką historyczną od 722 — 484 r. przed Chr.

Wszystkie te działy łączy jedność idei filozoficzno-religijnej Konfucyusza: wytworzenie z człowieka jednostki karnej, społecznej, niemyślącej o rzeczach oderwanych i pozaziemskich. Stąd

wynika suchość — a zarazem wielka trzeźwość — myśli i twórczości chińskiej.

Wręcz przeciwną jest filozofia Laocyusza *(Laotse)*, współczesnego Konfucyuszowi. Dzieło jego *Taoteking* (księga o Bogu i cnocie) jest dziełem samoistnem, które się nie wiąże z tradycyą narodową. Było też ono napisane przez autora dla siebie i dla kilku przyjaciół, którzy po śmierci mędrca jego dzieło wydali. Jednakże oderwana nauka Laocyusza mniej znalazła w Chinach zwolenników, niż trzeźwy, ziemski Konfucyusz. Religia Lao-tse zowie się *Taoizm.*

7. IV w. przed Chr. pochodzi antologia p. t. *Elegie Tsu:* Piśmiennictwo chińskie rosło ciągle, aż w III w. przed Chr. pierwszy cesarz dynastyi Tsin, wróg literatury, zniszczyć kazał cały skarbiec mądrości staro-chińskiej.

A jednak na nowo zaczęto odtwarzać te stare księgi, i w I stuleciu po Chr. liczono koło 14,000 tomów pism krytycznych, filozoficznych, matematycznych, lekarskich, wojskowych i poetycznych. Filozofii było 2705 tomów (autorów 137); poezyi 1318 (autorów 106).

Za cesarza *Meng-li* w r. 61 po Chr. — zaczął do Chin wciskać się buddyzm, który też wkrótce obok Konfucyanizmu i Taoizmu uznany został za trzecią religię panującą. Dwaj pielgrzymi *Fahien* (400 lat po Chr). i *Hiuen-lsang* (62<))najwięcej się zasłużyli koło upowszechnienia buddyzmu.—Za cesarza. *Wu-tsung* było 4600 klasztorów i 40 tysięcy małych gmin buddyjskich.

Buddyzm chiński, narodowo zabarwiony, wywołał wielki rozkwit literacki, zwłaszcza, gdy koło 600 r. wynalezioną została (w Chinach) sztuka drukarska.

Panowanie dynastyi Thang i Sung — był to okres największej produkcyi poetyckiej, filozoficznej i encyklopedycznej w Chinach. -—Był to mniej więcej wiek VIII—X po Chr.

W tych to czasach zakwitli dwaj poeci godni uwagi: *Li-tai-pe* (*702) i *Tu-fu* (*715), którzy wcielając ducha narodowego chińczyków " trzeźwość—■ przerastają ich tonem wysokiego uniesienia. Li-tai-pe jest rodzajem Leopardiego — poetą rozpaczy, gdy Tu-fu odznacza się większym spokojem; jest poetą soćyalnym.

Romans chiński jest drobiazgowo realistyczny. Z powieści chińskich godniejsze uwagi: "Dwie kuzynki" (tłum, na francuski Rejnusat); "Arkusz papieru," "Tajemniczy obraz," "Dwaj bracia,"',

"Małżonka zagrobowa," "Mąż pod kloszem." Nadto (nie tłumaczone): ‘‘Sankwo czi" (historya o trzech bogaczach), ‘‘Szui-kuczuen" (historya o brzegu rzeki), ‘‘Doskonała kobieta."

Teatr chiński istnieje oddawna, lecz stoi na nizkim stopniu rozwój . Z autorów głośniejsi *Wang-szifu i Kao-tong-kia* (autor Pipa-ki). Z innych znane w Europie: ‘‘Sierota chiński" (opracowany przez Woltera), Pipaki (Historya lutni, obrobiona po fr. przez St. Juliena), dramat historyczny ‘‘Smutek w pałacu chana" (angl. Davis). Wreszcie znaną jest komedya ‘‘Hoe-lan-ki." (Koło kredowe) ; wyszła i po polsku (z niem.).

Chińczycy wydali wielką encyklopedyę w kilku tysiącach tomów. Dzieli się ona na kilka części, mianowicie: i) Księgi święte i klasyczne. 2) Historya (Sze). 3) Filozofia *(Cze)*. 4) Poezya. 5) Pieśni ludowe. 6) Dramat i romans.

W dziale I znajdujemy: 1) King (to jest Pięcioksiąg Konfucyusza). 2) Szu (to jest mniejszych klasyków).

Do *Szu* należą: a) ‘‘Ta-hio" wielka nauka, b) "Czung-yung," środowisko niezmienne, c) ‘‘Ltin-yti," — rozmowy Konfucyusza z uczniami, d). *"Meng-ise"*, rozmowy Konfuciusza zwielkiemi ludźmi. Dalej należy tu: ‘‘Hiao-King" — księga o miłości synowskiej "Ur-hya" słownik literatury klasycznej.

W dziale poezyi mieszczą się: 1) ElegieTsoo (z VI w. przed Chr.) 2) Dzieła zbiorowe pisarzy pojedyńczych. 3) Antologie ogólne. 4) Krytyka literacka i dzieje poezyi[1].

EGIPT.

Tajemnice Egiptu pierwszy odsłonił Champollion, który w czasie wyprawy egipskiej Napoleona I, odczytał niezrozumiałe dotąd hieroglify, egipskie pismo obrazkowe; w Egipcie pokrywano niemi mury domów i świątyń, grobowce i pomniki (obeliski).

Napisana po grecku za Ptolomeuszów — ‘‘historya Egiptu" [1]

1) Po polsku w XVIII w. wyszły zdania Koncyusza, — urywki wierszem prozą w literaturach Szujskiego, Siemieńskiego, Święcickiego. Osobno Skarbczyk Poezyi chińskiej Józefa Jankowskiego.

{ManelHon' a) zaginęła [1]). Ale powoli wydobywamy zamierzchłą przeszłość tego kraju z hieroglifów i t. zw. *papirusów.*

Starożytni pisali na liściach rośliny, zwanej papirusem; stąd nazwa tych najdawniejszych pomników' rękopiśmiennych.

Napisy na grobowcach są zwykle krótkie i zwięzłe; wyjątek stanowi napis na grobie *Uny,* który żył na 3300—3200 lat przed Chrystusem, za panowania króla *Merenra.* Jest to jakby życiorys. Una mianuje siebie wr swym epitafic *zawiadowcą domu pism, ksiąg* t. j. bibliotekarzem; wynikałoby stąd, że w owym czasie piśmiennictwo wr Egipcie już było rozwinięte.

Z rękopisów' późniejszych możemy powziąć wyobrażenie o zawartości tych *domów pism.* W latach 3000—2000 i później składano w grobach zwoje papirusowe, zawierające hymny, modlitwy, życiorys umarłego oraz t. zw. *księgę umarłych,* rytuał pogrzebowy: był to niby indeks dla umarłego o wędrów kach jego duszy, o świecie zagrobowym i o sądzie bożym.

Najstarszy papirus, (w bib!. Berlińskiej), pochodzi z 3500 r. przed Chr.: jest to więc najstarsza księga na świecie, a treść jego jest jeszcze starsza (pochodzi z r. 3800, z czasów' króla *Snefry),* i zawiera (szczątek) “Nauki i Przypowieści Kakimy,” dworzanina królewskiego; a nadto “Nauki Ptahotepa” z Czasów' króla rłiiy.

Są to pomniki t. zwr. starej monarchii. Lata od 2000—1000 przed Chr. tworzą wieki średnie Egiptu. Powstaje nowa monarchia, której stolicą są Teby. Z tych czasów' istnieje kilka papirusów: 1) Rozmowa między robotnikiem, który uciekł z kopalni soli a dozorcą, który go schwycił—i oskarżył. Właściciel i robotnik stają przed królem: król sądzi. 2) Rodzaj autobiografii niejakiego Sineha, który prowadził żywot awanturniczy i zamieszkał śród jakiegoś szczepu arabskiego, gdzie zdobył wysokie stanowisko. Później przeszedł na służbę do króla Egiptu.

Inne papirusy zawierają: 3) Hymn do Nilu. 4) Rady króla Amennemcha. 5) Zachętę do nauk (o wysokim znaczeniu pisarza).

Wiek XVIII— XV przed Chr. jest okresem największego rozkwitu Egiptu; wygnanie Hiksosów, którzy jakiś czas panowali nad Egiptem, podniosło jego potęgę. Dynastya Amenhotepów i Tut-

1) Urywki tej historyi znajdują si-ę w cytatach innych pisarzy, zwłaszcza u Ezcbjusza z Cezarei.

mesów, a nakoniec Ramzesowie—-nadali Egiptowi wszechświatowe stanowisko.

Główne pomniki z tego czasu to wielkie napisy historyczne na grobowcach, świątyniach, obeliskach. Opowieść o czynach bohaterskich Ramzesa ma charakter epopei: jest to dzieło nadwornego pisarza *P entoura.* Niektórzy krytycy Homera twierdzą, że epos egipski enie było bez wpły wu na Iliadę. Bohater Pentaura—*Ra~ messii Sestura*—znany był Grekom pod imieniem *Sezostrysa.* (Po francusku tłumaczył Lenormant).

Z czasów nowej monarchii istnieją nadto: i) kroniki; 2) listy; 3) opisy podróży ; 4) dokumenty prawne.

W kronikach, pomimo ścisłość historyczną, nawet dość suchą, występują nieraz bogowie, co zmienia już roczniki w poematy o charakterze religijno-epickim (Grobowiec króla Seti I).

Mamy więc powieść o początkach bytu, mamy rodzaj Teog mii, hymny błagalne i hymny o treści mitycznej, wreszcie redzaj Kohcletu hebrajskiego. Są nakoniec i *powieści,* które wielce przypominają nasze klechdy. Autorem jednej z nich—-‘‘Dwaj bracia”—jest niejaki *Enna-,* Maspero zebrał ich cały szereg i wydał po francusku p. t. “Contes égyptiens.”

Najciekawszym jednak pomnikiem egipskim jest t. zw. księga umarłych, *epopeja zagroboua,* zawierająca zbiór pieśni do bogów, nauki religijne, filozoficzne i moralne.

Po Ramzesach następuje XXI dynastya Hirhora, kapłana, który strącił ród faraonów. Później nad Egiptem kolejno panowali (z małemi przerwami) Asyrya, Babilon, Persowie, Grecy, Rzymianie.

Egipcyanie znali też matematykę, astronomię, mechanikę, fizykę. medycynę — i wiele jest papirusów w tych przedmiotach.

ASSYRYA I BABILON.

W ruinach Niniwy i Babilonu odkryto w naszym stuleciu znaczną ilość cegieł, klinowemi znakami nacechowaną. Kliny te, jak się okazało, były pismem, a cegły stanowiły stronice książek.

Podobne cegły znaleziono w krainie Ur, na południu Mezopotamii, gdzie żył lud, zwany Akkadami, pochodzenia turańskiego,

który uprzedził w kulturze ludy semickie tejże ziemi — i zapewne wpłynął na nich. Ze źródeł akkadyjskich pochodzą legendy kosmogoniczne i mitologiczne, które później wpłynęły zarówno na Hebrajczyków, jak i na Greków. Są pomniki piśmiennicze kadyjskie i assyro-babilońskie z 5000 r. przed Chr. i starsze.

Ze znanych dotychczas cegieł odtworzono rodzaj Pisma Świętego Assyro-Babilończyków, gdzie znajdujemy wielkie poematy o charakterze epickim, jak np. “Walka boga Marduka z Tiamatą boginią ciemności;” “Zejście do piekieł bogini Istar;" “Powieść o Gilgamosie” (rodzaj Herkulesa).

Znaleziono nadto starobabilońskie psalmy, które mają pewne podobieństwo do psalmów Dawida.

Istnieje też “księga prawa” Hamurrabiego, z powodu której ostatnimi czasy prowadzono ostrą polemikę. Niektórzy uczeni mianowicie twierdzą, że Mojżesz zaczerpnął swoją naukę z Hamurrabiego ; drudzy, przeciwnie, uważają, że Mojżesz swoją “Genezę” i “Prawa” stworzył samoistnie.

Do pomników kultury mezopotamskiej należą również: napisy królewskie, roczniki handlowe, dziejowe, dokumenty prawne, dokumenty handlowe, przepisy lekarskie, nauki moralne i życiowe.

Znakomitą rolę w życiu mieszkańców Mezopotamii grało czarnoksięstwo. Istnieje cała literatura zaklęć i wywoływania duchów.

Trzeba dodać, że Medowie zapożyczyli z Assyryi pismo klinowe, zmieniwszy je w pewnym stopniu; w każdym razie przypuszczać należy, że i starożytna Persya ulegała wpływowom cywilizacyi assyro-babilońskiej.

Poematy assyro-babilońskie, tłumaczyli Schrader (na niemieckie), Smith (po angielsku), Lenormant (po francusku). Po polsku przekłady w “literaturze powszechnej“ (wyd. Lewentala J. Radliński) oraz w literaturzeassyro-babilońskiej J.A.Święcickiego.

Znaczenie Assyryi i Babilonu dla dziejów kultury, rośnie ciągle, gdyż coraz nowe rozkopy coraz nowe przynoszą nam dowody starożytnej kultury, potęgi i stosunków tego kraju z Małą Azyą, Egiptem, a zapewne też Indyami. W Egipcie znaleziono korespondencyę asyryjsko-egipską monarchów (w Tel-Amarna). W każdym razie rzec można, że do ostatnich niema! czasów żyjemy w światopoglądzie assyro-babilońskim. Zwłaszcza kult gwiazd, oparty na atronomii,—i połączona z nim wiedza (kalendarz) oraz liczne

przesądy pochodzą z Babilonu. Piśmo Święte ma wiele stycznych z podaniami Babilonu.

IZRAEL.

Na południe od Małej Azyi, na północ od Syryi, były dwa małe kraiki semickie: Fenicya i Palestyna.

Fenicyanie nie pozostawili żadnych pomników literackich, ael mieli stworzyć abecadło, które po swojemu przerobili hebrajczycy, po swojemu grecy. Trzeba zaznaczyć, że alfabet fenicki mało się różni od greckiego, gdy przeciwnie, hebrajski silnej uległ przemianie.

Wzory tego abecadła przechowały się na kilku tablicach w Kanaanie: jest to napis pamiątkowy Meszy, króla Moabu z IX w., oraz napis Esmunazara, króla Sydonu; nadto kilka drobniejszych.

Epigraf Meszy dotyczy wojen z Izraelem; napis Esmunazara ma charakter bardziej osobisty: zmarły prosi, aby grób jego szanowano. Nawiasowo dodamy, że bardzo niedawno zakwestyonowano autentyczność napisu Meszy; znajduje się on w Luwrze: niektórzy uważają go za falsyfikat.

W Kanaanie mieszkał w sąsiedztwie Fenicyi oraz innych plemion, jak Moab, Edom—–-naród Izraelski czyli Hebrajski. Wiara w jednego Boga odróżniała go od wszystkich ludów starożytnych. Jehowa jest treścią całej ich działalności, wiary i piśmiennnictwa. Proza rytmiczna jest ich stałą formą literacką, jest to razem rytmika myśli, co nadaje poezyi hebrajskiej ton hieratyczny (kapłański, poświęcony).

Podstawą całej literatury hebrajskiej jest “Thora“ czyli t. zw. przez nas Sta*ry Testament, stanowiący wraz z Nowym Testamentem Pismo Święte (Biblię).

Na księgę Thory składają się następujące części, i) Pięcioksiąg Mojżesza. 2 ks. Jozue. 3) ks. Sędziów. 4) ks. Ruth. 5)ks. Samuela. 6) ks. królów. 7) Chronikon. 8) Ezdrasza ks. pierwsza p)k . Nehemiasza. 10) ks. Estery. 11) ks. Hioba. 12) Psalmy Dawida. 13) Przypowieści Salomona. 14) Kaznodzieja (Koheteti); is(Pieśń

nad pieśniami. 16) Prorocy (Jezejasz, Jeremiasz, Ezechiel i Daniel).[1] 17) Treny Jeremiasza. 18) Mniejsi prorocy), [1]

Są to t. zw. zarówno u Żydów, jak i chrześcian pierwotnych, *księgi kanoniczne-*, pozatem istnieją księgi t. zw. *apokryfy* t. j. pisma dorobione później, w celach nauczania lub propagandy, ułożone w formie objawień i wizyij, a zaczerpnięte z wątku Icgendowo-historycznego. (Druga i trzecia ks. Ezdrasza, księga Machabeuszów ks. Judyty, ks. Daniela, księga Tobiasza, ks. Mądrości, ks. Jezusa Syracha po grecku, ks. Barucha—i inne. Liczne *Orfica i Sybille* t. j. wróżby i pieśni prorockie w pierwszych wiekach po Chr. układane po grecku) — są żydowskiego pochodzenia.

Po za Thorą jednakże rozwijały się śród Żydów rozmaite sekty: z różnych pomysłów sekciarskich, z systematów filozofii greckiej z indyjsko-perskiej mistyki powstała nauka tajemna (occułta), zwana *Kabałą.*

Główni zbieracze idei i “Kabały“ są to *Robi Akiba* (.zabity w 120 r. przed Chr.) i uc.zeń jego *Ben Jochai.* Pierwszy ułożył księgę “Sefer-Jezirah; drugi“—“Zohar.“ ■ Kabała zakwitła głównie w XVIstul. po Chr, kabaliści tłumaczą Biblię w sposób mistyczny.

W rozsypce Żydzi nie zaniedbali pracy literackiej. Praca ta jednak głównie polegała na komentowaniu i objaśnianiu biblii i przepisów religii Mojżesza.

W III w. po Chr. tradycye ustne i komentarze połączył *Rabi Jehuda* w księgę p. t. “Miszna.“ Objaśnienia Miszny wytworzyły nowy zbiór, który znów p. t. “Gemara“ połączył w jedność *Rabi Eliezer* (um. 270 r. po Chr).

Dwa te dzieła “Miszna“ i “Gemara“ — składają t. zw. “Talmud.“

Inna księga p. t. “Hagada“ stanowi zbiór poematów, legend, przypowieści; a sama znów jest częścią wielkiego zbioru komentarzy, objaśnień, bajek, zdań moralnych, przysłów i t. d. pod nazwą “Midraszim“ (w narzeczu aramejskim).

W XI i XII w. w Hiszpanii — śród kultury arabskiej —zakwitła nowa poezya hebrajska. Główniejsi poeci hiszpańsko-żydowscy byli: *Gabirol, J chuda, Ila-Lewi i Alcharisi.*

---

1) Pismo Święte Biblia Gdańska protestancka (1632)—• Wulgata przekład Wujka:—Opracowania poetyckie: Kochanowski, Karpiński. Bujnicki (Psałterz); Brodziński, Syrokolma, Brzozowski (Hiob); Ujejski, Aspis, Zagórski (Suiamit); Felicyan Żuławski (Kohelet).

Liryka ńiiłosna i rycerska, przeplatana tęsknotą do utraconej Jerozolimy—stanowi treść ich poetyi. Trzeba też zaznaczyć rozwój filozofii żydowskiej tych czasów: *Majmonides* zwłaszcza (Przewodnik zbłąkanych) i *Au-i cenna* odznaczyli się na tym polu; pisali po arabsku.

PERSYA.

Iran i Turan dwa sąsiednie kraje i sąsiednie rasy—prowadziły; ze sobą bój wiekuisty. Walka ta stanowiła dzieje Persyi.

Iran zamieszkiwali Aryowie (Baktowic, Medowie, Persowie) luran — ludy mongolskie. Wojny te spowodowały w Iranie rozwój dualistycznej koncepcyi religijnej. Persowie wierzyli w Boga dobrego i w Boga złego, boga światła i boga mroku. Bóg dobry, Ahuramazda (Ormuzd) i bóg zły Angramainyu (Ahryman) toczą ze sobą wiekuistą walkę jak Iran z Turanem; światło walczy z mrokiem, ale ostatecznie światło zatryumfuje nad ciemnością, Iran nad Turanem. Stąd kult słońca, kult ognia, dotąd jeszcze trwający w Persyi (śród gwebrów).

Starożytna Persya—prócz napisów królewskich —- w języku starobaktryjskim—pismem klinowym wyrytych na kamiennych tablicach i pomnikach ■— nie pozostawiła żadnych śladów piśmienniczych.

Z późniejszych czasów zachowała się tylko księga święta, zwana “Zend-Avesta,“ w języku określanym jako Zend; zawiera ona zbiór starożytnej mądrości Iranu.

Księga ta uchodzi za dzieło mędrca *Zarathuslry,* z grecka zwanego *Zoroastrem,* który miał żyć za króla Vistaspy (Daryusza Hystaspa), w *IV* w. przed Chrystusem. Ale treść tych ksiąg jest znacznie starsza;—była ona ciągle przekładaną w coraz nowsze formy, jalgm ulegał język perski, a mianowicie ułożona pierwiastkowe» w mowie *Zendzkiej,* przełożoną została później na średnioperski język ludowy, zwany Pehlvi.

“Zend-Avesta“—to biblia wyznawców Ormuzda. — Dzieli się ona na trzy części główne: i) “Vendidat-sade” (kosmogonia i dogmatyka). 2) “Yasna” (hymny i modlitwy). 3) “Vispered” (li-

tirgia). Do ostatniej części dołączona była t.zw. “Khorda-Avesta'ł Mała Avesta), jakby esencya części poprzednich.

Opanowanie Persyi przez Aleksandra W. w r. 331 przed Chrystusem położyło kres jej samoistnemu rozwojowi, ale w początkach chrześciaństwa z Persyi zaczęły się rozchodzić różne herezye, osnute głównie na tle zoroastryzmu, zwłaszcza zaś gnostycyzm, sławna herezya Manichejska.

Religia światła przechowała się w Persyi, a w V—VI w. po Chr. następuje za dynasty i Sassanidów wielkie odrodzenia parsyzmu.

“Księgę Zoroastra” przełożono na nowy język—Pehlvi—a nadto rozwijała się uczona dogmatyka tejże nauki, rodzaj filozofii kultu ognia, w księdze zjednoczonej, pod nazwą “Bundehesz.”

Przełożono też na język Pehlvi wiele dzieł indyjskich, jak “Panczatantra” oraz dzieł greckich Arystotelesa i Platona.

W r. 634 po Chr. podbili Persyę Arabowie, którzy zgnębili czcicieli słońca i zaszczepili tu Islam. Ci, którzy religii ojców pozostali wierni, zmuszeni byli kryć się przed władzą lub uchodzili do Indyi, gdzie żyją do dziś pod nazwą *parsów* lub *gwebrów* (t. j. niewiernych; tenże sam wyraz w Afryce brzmi *kafir*, w Europie *kaur*, *giaur*, *dźaur).* W Persyi jest ich ledwie 6000. Wogóle liczą ich koło 200,000.

Pod wpływem arabskim powstał nowy język perski—i rozwinął się zwłaszcza w XI-—XIII w. po Chrystusie nowa literatura perska, (o której patrz w dziale wieków średnich).

“Zend Awestę”—tłumaczyli na język francuski Burnouf i Harlez; na niemiecki Spiegel, na łacinę, prof. Kosowicz. Po polsku bardzo fantastycznie tłumaczył “Avestę” Pietraszewski.

INDYE.

Indye — to kraina cudów i cudotwórności, ziemia głębokich myślicieli i marzycieli o fantazyi nieokiełzanej; kraina okrucieństw przerażających, poświęceń nadludzkich, pustelników, którzy nieruchomo patrzą w oblicze bogów. Olbrzymia też, bezładna i cudotworna jest ich literatura, filozofia i poezya. Cywilizacya odwieczna, równie jak odwieczną jest ich religia. Język ich, zwany *samskrła* (Sanskrypt, doskonały) ma jakowąś świętą powagę; po-

zatem istniało narzecze ludowe (prakryt), które się rozpadło na kilka języków Indyi nowożytnych (hindi, hindustani, bengali, dekani, guzzurati).

LITERATURA SAN SKRY CKA.

Podstawę całego piśmiennictwa indyjskiego tworzą księgi święte, zwane “Węda,” sięgające XII w. przed Chr. (o czym zresztą wątpią nowsi badacze). Pismo.to składa się z czterech części: i) “Rig-weda” (księga hymnów); 2) “Sama-weda” (Pieśni ofiarne); 3) “Yadżur-weda” (Modły, oraz w charakterze dodatków późniejszych, zwierciadło urządzeń kastowych); 4) ‘’Atharva-weda” (Zaklęcia i zamówienia czernoksięskie). Wyraz *iveda* odpowieda polskiemu wiedza (czeskie *veda).*

Księgi te noszą nazwę zbiorów—“Samhita.” Do nich należą liczne komentarze teologiczno-prawne, zwane “Brahmana,” oraz wykłady szkolne, nauczające “Sutra.” Nadto z “Wedami” wiążą się t. zw. “ Vedanga” t. j. sześć nauk pomocniczych ku zrozumieniu ksiąg świętych: Nauka o dźwiękach, Gramatyka, Etymologia Prozodya, Rytuał i Astronomia.

Staroindyjskie epos — tworzą dwa olbrzymie i wspaniałe dzieła: “Mahabharata” i “Ramayana. Pierwsze ma 100,000 slok t. j. dwuwierszy; drugie — 24,000 slok.

Mahabharata opiewa dzieje walki dwuch rodów królewskich Kuru i Pandu; pozatem w treść tego poematu wplecione są drobniejsze epizody, już to powieściowej treści, jak “Savitri,” “Nal i Damayanti,” już filozoficznej, jak “Bhagavat-gita.”

“Ramayana” opiewa dzieje walki ludów białych z kolorowemi i historyę podboju wyspy Cejlon przez Ar} ów.

I tu mamy wplecione piękne epizody: “porwanie kobiety” (Sity), przypominające Iljadę — i “żywot wcielonego boga Wisznu” — pod imieniem Rama. Autorzy obu poematów są nieznani: prawdopodobnie dzieło to zbiorowe; wiadomo, że epopeje z czasem rosły w bezmiary, a “Marahabharata” miała początkowo 8800 slok Za autora Mahaharaty uchodzi Eyasą, za autora Ramayany—*Valmiki.* Rozwijano później różne momenty, obu poematów; dopełnienia te — 400,000 slok—nazywają się “Puramy.”

Poeci późniejsi. Motywy obu wielkich eposów obrabiano nieraz później, i to bardzo kunsztownie. Na dworach królewskich poeci zajmowali wysokie stanowiska: śród nich najsławniejszy *Kalidasa,* Szekspir indyjski (obacz Dramat), jest autorem kilku poematów epickich mniejszego rozmiaru. Z dzieł jego sławniejsze: “Raghuvan’sa” (Ród Raghu), “Kumara sambhava,” (Narodziny Boga wojny), “Nałodaya” (Pieśń o Nalu).

Inny poeta, *Bharaiii* napisał "Kiralardżuninya,” *Magha* —■ ogłosił “Sisupala vadha,” *Bana* zaś “Kadambari” (powieść pół prozą). Rozwijała się też powieść prozą, której najlepszym wytworem jest “Daśakumaraczarita” (Przygody dziesięciu książąt), rodzaj Dekamerona indyjskiego; autorem jest *Dandin.*

Liryka dworska ma za najlepszego przedstawiciela również *KalidaSę*; ułożył on zbiory pieśni: “Poselstwo obłoków[7]” oraz “Pory[7] roku.”

Liryka jest głównie erotyczna: najsławniejszy śpiewak miłości u Indów był *Bhartnihari,* nadto *Amara, Gatakarpara* i inni.

Poezya dydaktyczna jest to właściwie bajka Ezopow[7]a albo klechda z sensem moralnym. Tysiące było utworów tego rodzaju w Indyach — i zazwyczaj łączono je w całości, z których najsławniejsze: “Pantaczatantra” (Pięcio,ksiąg) oraz “Hitopadesa” (Przyjazna rozmowa). Istnieją nadto bajki czarodziejskie bez celu nauczania: “ Vrihat-Kata” t. j. wielkie opowiadanie *Samadewy,* w[7] rodzaju arabskich 1001 nocy. Zbiory tc wpłynęły[7] na rozwój powieści w[7] Europie.

Dramat — w Indy ach powstał z tańca. Nazwa jego *nataka* znaczy taniec; aktor *nata* — to właściwie tancerz. Teatr pierwszy wprowadza na scenę obok sanskrytu — mowy bogów[7], książąt i braminów[7] — język ludowy — prakrykt.

W dramacie indyjskim zawsze się ukryw[7]a jakaś teza teologiczna ; zresztą motywy jego są mniej więcej, te same, co w literaturze europejskiej: (Romeo i Julia, Dama Kameliowa, Książę niezłomny). “Nataka”—jest to właściwy dramat; “Prakarana” sztuka mieś czańska; są nadto sztuki religijne (jakby[7] hiszpańskie *autos* komedye (prahasana) i t. d.

Pierwszym tragikiem indyjskim był król *Sudraka,* któregodziciłem jest “Mrczhakatika” (wózek gliniany), grany od kilku lat w[7] Europie, (w[7] Warszawie pod nazwą “Vasanrasena”).

Sriharszadewa jest autorem znanej sztuki p. t. Sznur pereł

(“Ratnavali”). *Bhavabhíili* (w. VIII)—uchodzi za jednego z najlepszych pisarzy dramatycznych. Ważniejsze jego dzieła: “Malatimadhava” (rodzaj Romea i Julii) oraz “Uttararama-czarita” (dzieje Ramy i Sity)

Kalidasa przewyższył wszystkich. Jego “Sakuntala,” jego “Vikramorvasi,” jego “Malavika i Agnimitra” są to powszechnie znane arcydzieła.

Dhavaka jest autorem sztuki buddyjskiej “Nagánanda” *Bhattanarayana*—napisał “Venisamhara,” a *Visakhadatta* z XII w. sztukę “Mudra-rakszasam”— *Krisznamitra* ułożył dramat filozoficzny “Prabodha-czandro-daya.”

Literatura naukowa obejmuje wszystkie gałęzie wiedzy: prawo, medycynę, filozofię, a przedewszystkiem gramatykę (“Vyakarana”). Najsławniejsi gramatycy byli: *Panini,* który ułożył językowy komentarz do“Wed” ;oraz *Patandżali* autor dzieła“Mahabaszam” (wielka nauka mowy).

Teorya poetyki była wielce rozwinięta; najgłośniejsze dzieło napisał *Dandin* p.t. “Kavya-darśa” (Zwierciadło sztuki poetyckiej). Licznie też były księgi o sztuce dramatycznej (“Daśarupaka”).

Filozofia kwitnęła w Indyach, jako jedna z najbardziej uprawianych dyscyplin: jest to głównie filozofia spekulacyjna. Najbogatszy zbiór pomysłów filozoficznych zawierają t. zw. “Upaniszady,” gdzie mieści się zarodek wszelkich możliwych systematów, od materyalizmu do najczystszego idealizmu, t. zw. “Vedanta.”

“Brahmasutra,” dzieło *Badarayany,* rozwija ortodksyjną naukę wedycką, której komentarz (w VIII w.) ułożył *Sankara.*

Istnieje nadto system zwany *Samkhya,* będący podstawą buddyzmu, oraz system *Yoga* Patandżalego, nauka ascetyczna.

LITERA T U RA PRA KR YCKA

Dotychczasowi niemal wszyscy pisarze używali sanskrytu, już to jako mowy żyjącej, już to niby klasycznej martwej łaciny. Ale zwolna narzecze ludowe—*Prakryt*-^usunął z piśmiennictwa język klasyczny. Zwłaszcza panowanie arabskie wywołało wielki ruch literacki, sekciarski, a razem apologietyczny, przeciw islamowi skierowany, w narzeczach ludowych.

Prakryt jest tylko nazwą ogólną języka ludowego: rozpada się on na różne dyalekty, z których ważniejsze wyliczyliśmy. Każdy z nich ma swoją literaturę.

Literatura hindi posiada księgę legend p. t. "Bhakt-Mala" (autor *Nabha das)* nadto parafrazę "Ramayany" przez *Tulsidasa.*

Literatura bengalska słynie pięknym poematem *DŻejadewy* p. t. "Gita-gowinda" (XII w.) t. j. pieśń pasterska, rodzaj Szir-ha-szirim. *Ram Mohan Rai* (XVIII) w swym "Brahma-Saraj" dał podstawy reformowanego hinduizmu.

W języku bengalskim istnieją liczne sztuki sceniczne, zwane ■"Yatras," ku czci Kriszny.

Literatura guzzurati—odznacza się głównie poezyą mistyczną, Ważniejsi poeci: "*Narasinha, Meta, Bhalau* (XV w.), oraz poetka *Mira.* Oryginalnym satyrykiem jest *Premanand.*

Literatura marati—rozwija się na tle nowej sekty, założonej w XV w. przez fakira *Nanaksa;* (religia jego zowie się *Shiks.* Dziewięciu jego uczniów naukę mistrza zebrało w księdze p. t. "Adigranth.")W XVII w. zasłynął tu poeta *Tukarama,* obrabiacz staroindyjskich klechd i bajek.

Hindustani ma przekład "Ramayany" p. t. "Ramanand," a *Dekani* pod nazwą "Ramanuja." Trzeba też zaznaczyć znakomite dzieło dramatyczne hindustanskie p. t. "Indra-Sabha" (Dwór Indry).

LITERATURA DRAWIDYJSKA.

Na południu Indyi, głównie w Dekanie i Indyach południowych, żyją ludy mieszanej rasy, hindo-malajskiej, zwani *Tamule i Telugu.* Język ich silnie uległ wpływom sanskrytu, a kultura jest czysto bramińska. Mają oni sławne parafrazy Ramayany i wyjątków *i* Bharaty wielkiej, p. t. "Czinta Mani." Oryginalnym dziełem tamulijskim jest "Kural," zbiór poeżyi i zdań moralnych; autor zowie się *Tiruualluuer.*

Śród poetów Telugu najgłośniejszy *Vemana,* satyryk i filozof panteistyczny.

Niemniej bogate są piśmiennictwa i innych ludów drawidyjskich, a mianowicie ludów *Kannada i Malayala.* Niektóre jednak hordy plemienia Drawida są zupełnie dzikie i stoją na najniższym stopniu kultury.

LIT ERA T U RA B UDD YST YCZNA.

Budda, W VII st. przed Chr. ukazał się wielki reformator religijny, który wystąpił przeciw wielobóstwu i kastowości braminów i ogłosił rodzaj ateizmu, gdyż w jego systemie bóstwo nie istnieje. Podstawą tej nauki jest miłość człowieka, poświęcenie, pokora; z drugiej strony: dążenie do świadomości, zwalczenia żądz cielesnych, zagłębienie ducha we wszechistnieniu—i ostateczna dążność do *nirwany* (lux perpetua,) jako nagroda za cierpienia bytu. Nauka pesymistyczno-ascetyczna.

Literatura, pali. Księgi buddystyczne spisywać zaczęto po śmierci proroka; część (północni buddyści) pisała po sanskrycku, inna część (południowi) w języku Pali. Kanoniczne pisma Buddystów południowych noszą nazwę“Tipitaka” [J])—Kosz potrójny, zawierający przepisy zakonne, naukę moralną i filozofię Buddyzmu. Są tu zdania moralne, (najsławniejsza formuła zwana Dhammapadam), hymny zwane “Theragatas” i “Therigatas” t. j. pieśni mnichów i mniszek;dalej “Apadana” zbiór legend, oraz “Dźataka” historye o narodzeniach poprzednich, skonstruowane na tle Starych bajek “Hidopadesy” i “Panczatantry.” Literatura Pali kwitnie głównie na Cejlonie.

Literatura północna jest znacznie bogatsza. Najsławniejszym autorem był tu *Mahayana,* który wywołał rozłam w Buddyzmie, dzieląc go na północy i południowy (cejloński).

Z dzieł jego najważniejsze: “Pradżna-Paramita”—wykład mistyczny Buddyzmu; “Saddharma-Pundarika” (Lotos dobrego prawa); “Lalita-Vistara” żywot Buddy.

Lamaici “ taką nazwę noszą Buddyści śród wielu ludów mongolskich. *Padma Sambhava* pierwszy zaczął.apostołować naukę Buddy w Tybecie. Niezmierna i. ś pism i nauk buddyjskich w Tybecie zebrana została w dwa olbrzymio dzieła: “Kandżur” w ioo tomach i “Tandżur” w *250.* W XI w. zasłynął *Milaraspa,* autor księgi modłów i legend poetyckich. W X IV w. należy wspomnieć założyciela t. zw. sekty żółtej, imieniem *Tsongkhapa,* który przerobił naukę Buddy na fanatyczną i pełną przesądów doktrynę.

W *Mongolii* znajdujemy niektóre traktaty buddyjskie, a głównie “Dżataka,” przerobione w smaku narodowym. Autorem tego zbioru jest *Siddikiir.*

---

1) ^-^kryt mówi *tri,; (trzy)* pali *ti.* banskryt mówi dWma prawo, pali *dhi.tr,ma.*

Na tle "Tipitaki*' buddyjskiej rozwinęła się też przeważnie bogata literatura *birmańska;* również i syamska, posiadająca nadto oryginalną poezyę ludową, zwłaszcza miłosną i satyryczną.

LITERATURA KLASYCZNA.

I. GRECY A.

Wstęp. Grecya śród ludów jest tem, bzem geniusz śród ludzi. Naród grecki, wybrany, pełny natchnienia, światłości ducha i równowagi—stworzył najdoskonalsze dzieła sztuki poetyckiej i s.ztuk plastycznych; filozofia grecka streszcza całą filozofię świata. Zarówno też w sztuce, jak w poezyi i nauce—jesteśmy uczniami Greków. Nigdy już nie zakwitła rzeźba tak cudowna jak w Grecyi; nigdy nie powstał drugi Homer, ani Eschylos, ani Pindar lub Anakreon; nigdy nie zjawił się nowy Platon i Arystoteles. Dzieła ich są poprostu nadludzkie. Geniusz nazywali grecy *euphyia*—szczęśliwe przyrodzenie. Istotnie natura obdarzyła greków tak szczodrze, jak żaden z narodów. Religia grecka (Zeus, Apollon, Ares, Pallas Atene, Afrodytę, Artemida, Bachus)—streszcza wszystkie symbole ducha i natury; i dlatego jest ona wieczną prawdą.

Powoli rozwijała się kultura Greków. Wpływy Egiptu i Małej Azyi działały na nich długo Afrodytę mieszała się z Astartą. Ale duch grecki zwyciężył. Pszczoły Hymetu miodem swoim miały na wieczne czasy karmić człowieczeństwo. Grecy stworzyli ludzki kult piękna w religii i w życiu—i cała późniejsza literatura i sztuka jest tylko dążeniem do odnalezienia tej doskonałej harmonii, jaką stworzyli Grecy. Hellada—jest to Raj utracony twórczości i geniuszu.

1. Najdawniejsi poeci —*Orfeusz, Muzeusz, Eumolpos*—układali pieśni religijne na cześć zwłaszcza Apollona i Dyonizosa. Są tc zresztą imiona bajeczne, podobnie ja, "Linos" (pieśni żałobnej . i "Hymeneos" (pieśni weselne).

2. *Homer*—jest największym poetą świata; choć niektórzy za przeczają jego istnieniu to jednak przyznaję się ogólnie, że dwt

wielkie poematy; “Iliada” i “Odysseja”—są ddełem “ślepego” Homera. Powstały one w IX lub VIII w. przed Chrystusem, a spisane były ostatecznie w w. IV, w Atenach, za tyrana Pizystrata.

Treść ich [1]) stanowią wypadki z XI w. przed Chr., t. zw. wojna Trojańska. Wojna ta wybuchła z powodu wykradzenia Heleny, królowej Sparty, przez Parysa, królewicza Trojańskiego. Wojownicy greccy—Achilles, Patroklos, Agamemnon, Nestor, Dyomedes, Odysseusz—dziesięć lat toczą wojnę: jest to treść Iljady. (Tłum, poi. Dmochowski, Popiel, Szmurło, Mleczko). Odysseja opowiada błądzenie Odysseusza (po wojnie) po morzach i lądach i jego powrót do rodzinnej Itaki (Siemieński).

Homerydzi czyli naśladowcy Homera układali dalsze dzieje bohaterów wojny trojańskiej i innych; późniejsi pisarze tragiczni zapożyczali od nich treść do swych sztuk, zwłaszcza od t. zw. poetów *cyklicznych* (Arktinos, Stasinos, Lesches).

3. *IieZyod*—żył w sto lat po Homerze; jest to poeta nauczający. Jego “Teogonia” stanowi wykład religii greckiej (rodowód bogów); “Roboty i dni”—dają obraz życia greckiego, niemniej jak jego “Urządzenie domu.” (Hezyoda tłum. Felicyan, Kaszew ski)

4. Poepi liryczni, a zwłaszcza elegijni — śpiewali pieśni żałobne i radosne, bohaterskie i satyryczne. Formę po większej części zachowali tę samą, jakiej używał Homer do swej epopei; ale zwolna powstała wielka rozmaitość strof. Sławniejsi lirycy *Kallinos* z Efezu (750 r. przed Chr.), *Tyrteusz* (650 r.,), *Solon* ^559),

Minmnermos (600) pisał rzeczj' miłosne. *Teognis* (460) —■ przypowieści. *Archiloch* i *Symonides* (7468)—byli to pierwsi poeci satyryczni; używali wiersza jambicznego [2]).

5. *Melos* (wyraz grecki—pieśń, stąd melodya) była to liryka," w strofy sztuczne ułożona, ze śpiewem i muzyką (lirą), a czasami z tańcem połączona. Stosownie do podziału plemion greckich—• istniało melosjońskie, eolskie, doryckie.

Melos eolskie, głównie kwitło na wyspie Lesbos. *Alkaios* (kolo 600), *Safo* poetka miłości, jej przyjaciółka *Erynna*—słynęli szeroko. Sławny był *Ibykos* (f528), a najcelniejszy i najbardziej naśladowany *Anakreon*—poeta miłości i wina.

---

1) Książki dla Wszystkich Nr. 130 i 154.

2) Jamb—miara dwugłoskowa, z akcentem na drtigiei sylabie nD. no nolsku: Na szczytach Tatr.

Mélos doryckie, wsławili *Alkman* (612), *Stesichor, Aryon* z Koryntu—twórcy pieśni chóralnych.

Potęgą natchnienia i męskością ducha odznaczał się *Pindar* z Beocyi rodem, (522—442), który przeżył wojny perskie i pisał “Epinikia” (pieśni tryumfalne), peany i ody.(Liryki greckie wydali: po pols. Alf i Czubek).

6. *Poezya nauczająca była* początkiem filozofii greckiej.“Siedmiu mędrców”—naukę swoją układało wierszem podobnym do homerowskiego (t.zw. heksametrem czyli sześciomiarem) ; pisma ich zaginęły i w urywkach tylko są nam znane ; nauka ich zresztą nie znikła, gdyż wszyscy późniejsi pisarze z nich korzystali.

Pierwotna filozofia grecka badała naprzód sprawę pochodzenia świata.

Szkoła jońska filozofów gr. zaczyna się od“ *Talesa’*[1] który byt wyprowadzał z wody; *Anakstymander*—wyprowadzał go z chaosu i uważał świat za materyę w ruchu; *Anaksymenes* za podstawę uważał eter. Późniejsi filozofowie jońscy byli: *Heraklit^* który uważał zjawiska za nieustanny ruch, a pierwiastkiem zasadniczym wybrał ogień, *Anaksagoras* widział w świecie ducha (rozum, *nous)* ■—jako siłę kierowniczą.

Szkoła pitagorejska badała stosunki zjawisk i stworzyła mistykę *(.Pitagoras i Filolaus),* uprawiając razem matematykę.

Szkoła ełeacka rozbierała związek stosunków łączących różne zjawiska. *Ksenofanes* i *Parmenides* badali oderwaną ideję bóstwa.

Empedokles pisał o naturze.

Jako pisarze przeszli oni później do prozy i zaczynają w Grecy[1] literaturę prozaiczną.

7. *Tragedya* —powstała z ceremoniału religijnego boga Dyonizosa czyli Bachusa; w pewne dni, ze śpiewem i tańcem wystawiano cierpienia tego boga.

Przedstawienia te później wydzieliły się i przybrawszy elementy ludzkie (historyczne i społeczne), wytworzyły t. zw. teatr (t. j. widowisko); obrazy smutne nazwane były tragedyą; wesołe—komedyą. Pierwszy tragedye pisał *Tespis* i *Frynich.*

Właściwym., twórcą teatru był *Eschylos* (525—-436), który przyjmował udział w bitwach pod Maratonem i pod Salaminą. Napisał 80 sztuk, z których siedem pozostało: “Persowie,” “Siedmiu przeciw Tebóm.” “Błagalnice.” “Prometeusz spętany;” dalej.trzy

sztuki stanowiące jedną t. zw. trylogię: "Agamennon," "Choefory," "Eumenidy."

Każde dzieło tragiczne składało się z trzech dramatów (trylogia) i jednej satyry (tetralogía). Tak np. "Prometeusza spętanego' poprzedzał "Prometeusz porywca ognia"—i kończył "Prometeusz wyzwolony." Sztuki te zaginęły. Eschylos jest bardzo podniosły, nadludzki; przypomina Jezajasza. (Tłum. pols. Węclewski, Szujski, Raszewski).

Sofokles (496—406)—-więcej zbliżył się do świata ludzkiego; jego bohaterowie odznaczają się harmonią posągową. Często brał te same co Eschylos przedmioty (np. "Elektra.") Z jego sztuk zostało tylko siedem: "Ajaks," "Filoktęt," "Król Edyp w Kolonie," (trzy te sztuki stanowią trylogię). "Antygona," "Elektra," "Trachinki" •—oto ich tytuły. (Tłumaczyli Węclewski, Raszewski).

Eurypides (480—46o\ najtragiczniejszy, bardziej nowożytny usuwając wiarę w bogów i w fatum, poszukuje czysto ludzkich motywów w namiętnościach i wstrząśnieniach serca; wprowadza pewien realizm. Z dzieł jego godniejsze uwagi: "Rhesos," "Medea," "Hekate," Andromacha," "Ifigenia w Aulidzie," "Jon," "Bachantki," "Heraklidzi," "Hipolit," "Ofrestes," "Elektra," "Fenicyanki," a nadto jeden dramat satyryczny "Cyklop." (Tłum. Węclewski, Łabuński, Kasprowicz).

Z innych pisarzy tragicznych godni pamięci: *Jon, Agaton, Sofokles młodszy, Neofron* i t. d.,_ którzy wyobrażają upadek tragedyi attyckiej.

8. *Komedya* przedstawiała życie codzienne. Najdawniejsi ko-' medyopisarze jak *Krates i Kratinos* znani tylko z imienia Najsławniejszy geniusz dowcipu, *Arystofanes* (444—388), satyryk polityk czno-społeczny, wystawił niemało komedyi. Wiele zginęło. Pozostały : [1] ' Babilończycy'[1] Acharnowie," "Rycerze," "Obłoki,"; "Osy," "Ptaki," "Pokój," "Lizistrata," "Żaby," "Thesmoforiazusai," "Ekklesiazusai, "Plutos [x]).

Komedya późniejsza powstała skutkiem zakazu poruszania spraw" politycznych na scenie. *Alexis Menander*, *Difilos* i inni słynęli jako malarze śmieszności życia codziennego, ¿de pisma ich zaginęły J znamy je tylko dzięki pisarzom rzymskim, którzy jak Plaut i Te-

1) Tłum: Szujski, Konarski, Cięglewicz. '

rencyusz wprost tłumaczyli swoje sztuki z greckich, lub też je na tym tle obrabiali.

9. *Sielanka* (poezya bukoliczna, idylla)—rozwinęła się głównie śród greków na Sycylii z t. zw. mim, pantomim. Malowała życie pasterskie—w przeciwstawieniu do zepsutego życia miast. *Teokryt* z Syrakuz (280 przed Chr.) najdoskonalszy (tłum. Raszewski'. Nadto *Bian* i *Moschos.*

10. Historya. Pierwsi dziejopisarze greccy byli t. zw. *logcgrafowie,* zapisywacze ważnych zdarzeń. W latach 484—410 żył *Herodot* z Halikarnasu, poeta jeszcze napół epicki; jego historya p_ t. Muzy (w dziewięciu księgach) obejmuje całkowite niemal dzieje Grecyi do czasów Peryklesa, a nadto dzieje Egiptu, Azyi Mniejszej, Persyi i ludów scytyjskich. Jest to ojciec nauki historyi, do dziś jeszcze bardzo ceniony. Uwieńczony na igrzyskach olimpijskich, wiele podróżował. (Tłum. Bronikowski).

Tucydydes (471—395) myśliciel polityczny, napisał obszerną historyę wojny Peloponeskiej, w sposób rozumowany, badając przyczyny i wyniki; (tłum. Bronikowski).

Ksenofon (434—-355) w swych “Hellenika“ prowadzi dalej dzieło *Tucydydesa-,* w “Cyropedyi,” która stanowi niby pierwszy roman historyczny, maluje surowe wychowanie Cyrusa w “Anabasis” opisuje własną wyprawę z io,oooGreków do Persyi oraz ich powró. nad brzeg morza Czarnego. “Memorabilia” opisują żywot Sokratesa.

Ktezyasz napisał “Dzieje perskie i indyjskie” (400); *Filistos* “Dzieje sycylijskie” (380): jedno i drugie zostało w ułamkach.

11. *Mówcy.* Sztuka krasomówstwa miała w Grecyi wielkie znaczenie publiczne i rozwinęła się w kunszt wysoki—zwłaszcza w okresie największego rozkwitu Aten. *Gorgias* i *Lyzyasz* byli to sławni nauczyciele wymowy i mówcy sądowi. *Isokrates* napisał “Pochwałę Aten” i “Pochwałę Heleny.”

Najsławniejszy że wszystkich mówców był *Demoslenes* (384-322), który widział upadającą chwałę Grecyi, walczył o jej wolność —-i wobec tryumfu polityki macedońskiej—zginął śmiercią samobójczą. Pozostało jego 61 mów, z których najdoskonalsze t. zw. “Fillippiki” t. j. mowy przeciw Filipowi Macedońskiemu.

Eschines był to-jego przeciwnik, suto płacony' przez Filipa; na wyspie Rodos założył szkołę wy mowy.

W duchu Demostenesa przemawiali *Hypereides* i *Lykurg,* mowy ich zaginęły.

12. *Filozofia.* Sztuka mówienia (retoryka) i sztuka prowadzenia sporów (dyałektyka) rozwinęły w Grecyi V w. t. zw, “sofistów“ t. j. ludzi, którzy za pieniądze nauczali wszystkiego, czego kto żądał i doszli do zupełnego zwątpienia co do zła i dobra, co do fałszu i prawdy. Dla nich człowiek był *miarą rzeczy (Pyrron)* t. j. zło i dobro dla każdego miało inne znaczenie.

Przeciw sofistom wystąpił *Sokrates,* który szukał bezwzględnej prawdy moralnej; *poznaj samego siebie*—-było jego zasadą; krytykował on podania o bogach i dowodził jedności bóstwa; skazany został na śmierć przez wypicie trucizny (469—-399). Z uczniów jego najsławniejsi Platon i Arystoteles.

Platon (429—-348) założyciel t. zw. Akademii; uczył idealizmu; podzielił mądrość na Dyalektykę, Fizykę i Etykę. Świetny pisarz, układał swoje pomysły w dyalogach. Pisma jego są bardzo liczne. Dla Platona cnota jest najwyższym dobrem “Protagoras,” “Entydemos,” “Charmides,” “Lâches;“ doskonałości cnoty malował w dyalogach “Gorgias,” “Kryton,” i inni; o idejach, o nieśmietelności, mówi w “Fedonie,“ “Uczcie,” “Fedrosie,” "Timeosie.” Dzieła o “Rzeczypospolitej,“ o “Prawach“ dają nam obraz marzeń filozofa o doskonałym państwie: i tu głównym kierownikiem jest ideja dobra. (Tłum. Karpiński i Bronikowski.)

Arystoletes (384—-322).ze Stagiry, uczeń, potem przeciwnik Platona, twórca filozofii doświadczalnej, ogarnął całą wiedzę swego czasu. Napisał: “Organon” (pisma logiczne i t. zw. filozofia pierwsza, zasady ogólne); “Fizykę” (t. j. wykład nauk przyrodniczych) ; “Etykę” czyli naukę o moralonści; “Politykę” czyli naukę o państwie; “Retorykę” czyli naukę o sztuce mówienia; “Poetykę” czyli naukę poezyi (tu mieści się sławna jego teorya tragedy!). (Tłum, w XVI w. Cypryan Bazylik).

Platon i *Arystoteles* streszczają ducha myśli greckiej, a pośrednio całą filozofię; przeciwieństwo bowiem wszelkie w filozofii sprowadzić można do przeciwieństwa idealizmu Platona i empiryi Arystotelesa.

13. *Helenizacya Azyi i Afryki.* Wyprawy Aleksandra Wielkiego upowszechniły kulturę grecką w Egipcie i w Małej Azyi. Centrem tej kultury było nowo założone miasto w Egipcie,Aleksandrya.

Tu powstała szkoła uczonych, biblioteki, laboratorya 11. d.; z biegiem czasu wytworzyła się t. zw. *szkoła aleksandryjska poetów.* Byli to artyści kunsztowni, uczeni, lecz bez tego tchnienia poezyi, jakie mamy w okresie V i IV w. Słynęła t. zw. *Plejada* t. j. koło siedmiu poetów. *Kallimach* —satyryk, *Hermesianat*—ero ty sta, *Tymon, Lykrofon* (autor tragiedyi “Kassandra,” (znanej z ułamków) byli to zdolni rymopisarze.

Apoloniusz z Rodosu (koło 230) napisał poemat “Argonauci” gdzie zgromadził baśni ludowe o Złotym Runie. *Aratos* napisał “O gwiazdach.” (Tłum. Kochanowski). Powstała też nowella prozą pisana: “Opowieści Miletyckie” (Arystydes z Miletu).

Proza. Liczni krytycy, gramatycy, retorycy, komentatorzy dawnych poetów—’Wsławili muzeum aleksandryjskie.

Ary starek—był to sławny objaśniacz Homera.

Wiele ogłosili też dzieł z nauk ścisłych, medycyny, astronomii, geografii i t. d. Z historyków godni pamięci *Kallistenes, Filarek, Timeos.*

Filozofia tego czasu streszcza się w *Epikurze* z Samos (342—270)', który ogłaszał rozkosz za podstawę życia (epikureizm); oraz w *Zenonie,* (koło 300), który niewzruszoność wobec cierpień uważał za rzecz najgodniejszą mędrca; nauka Zenona, od miejscowości *Stoa,* gdzie była wykładaną, zowie się *stoicyzmem* i jest potępieniem rozkoszy. *Epiktet*—pisał maksymy i zdania moralne.

14. *Literatura grecka za Cesarstwa.* Pod panowaniem rzymskim—• zwłaszcza za pierwszych cesarzy—literatura grecka zakwitła na nowo. Powieść prozą rozwijali *Partenios* (“Opowiadania miłosne”), *Lukios* (“Przemiany”), *Jamblichos* (“Podróże”): w I wieku_ po Chr. *Lucyan* (Lukian) z Samosaty (120—200)—słynął jako szydeica bogów i mędrców. Jego “Rozmowy zmarłych,” “Rozmowy bogów,” “Rozmowy heter,” “Rybak,” “Przawdziwe histrye,” “Zeus tragiczny,” “Proteusz“—i inne utwory czynią zeń Woltera starożytności. (Tłum. Krasicki, Weidel).

Hi story a. Polibiusz (koło 200 przed Chr.) —■ napisał pierwszą “historyę powszechną’ ’; *Dyodor Sycylijski i Dyonizy z Hatikarnasu* prowadzili dalej jego dzieło — za czasów wojny domowej. *Strabon* (66 przed Chr. — 24 po Chr.) w swym “Opisaniu Ziemi” — wyłożył całą wiedzę geograficzną ówczesną, a później *Ptolemeusz* w swej “Megale Synthesis,’’Almagest Arabów dał treść kosmografii, geografii, etnografii i nauk przyrodniczych.

Za cesarstwa słynęli historycy greccy *Apian i Her odyan,* którzy układali “Dzieje Rzymu,” *Aryan,* zaś w sposób powieściowy opisał “Wyprawy Aleksandra W.”. *Plutrach z Cheronei* (50—120 po Chr.) ułożył po mistrzowsku. “Równoległe żywoty Greków i Rzymian.” (Tłum. Krasicki, Karpiński).

Cudzoziemcy pisali po grecku historye swoich narodów: *Maneton* — Egiptu, *Berozus*—■ Babilonu, *Józef Flawin sz* — historyę Żydów.

Filozofia raz jeszcze zabłysła w odnowieniu idealizmu Platona; był to t. zw. *neoplatonizm,* którego twórcą jest *Plotyn* z Egiptu (205 — 270); właściwie to mistyka, pełna marzeń głębokich i ekstaz cudownych; dzieło jego zowie się “Enneady,” napisane pięknym językiem.

15. *Literatura bizantyjska.* Podział cesarstwa rzymskiego na Wschodnie i Zachodnie — uczynił na Wschodnie i Zachodnie — uczynił Konstantynopol czyli Bizancyum nowym ośrodkiem kultury; w okresie V—VI w. po Chr. do pewnego stopnia poezya grecka rozkwita na nowo. *Nonnos* (400) piszę “Wyprawy Dyonizosa”; *Muzeusz* (kolo 500) piękną opowieść “Hero i Leander” (tłum. Fr. Konarski.) Romans prozą rozwija się dalej: biskup *Heliodor* napisał t. zw. powieści etyopskie “Teagenes i Chariklea“; *Longos* romans pasterski “Dafnis i Chloe” (istnieje po polsku.)

Walki religijne, dążność do złamania śladów pogaństwa i kultury pogańskiej, odmienność wykształcenia nowych genaracyi —• nie pozwalały na rozwój sztuki. Z historyków, jako pisarz, zasługuje na uwagę *Prokop* (520—■ 570), który za czasów Justynyana ogłosił “Dzieje wojny perskiej, wandalskiej i gockiej;” ciekawe też jego “Anekdota.” Dla badań historycznych ważny *Jorandes.*

II. LITERATURA RZYMSKA.

1. Rzymianie Za czasów rzeczypospolitej mieli bardzo ubogą literaturę. Pieśni liturgiczne (saturnijskie), rodzaj ludowej poezyi, połączonej z mimiką *(jascenina, atellana')* śpiewanej w czasie winobrania, oto niemal wszystko. Teksty prawne (dwanaście tablic) stanowiły zarodek rzymskiej jurisprudencyi, a pamiątkowe napisy magistratu, wielkich rodzin, kroniki miejskiej “Annales maximi” —■ były zaczątkiem sztuki dziej opisarskiej.

2. Wpływy greckie dopiero nadały pęd rzymskiej poezyi.■

Zwolna powstały w Rzymie koła ludzi wykształconych, rozmiłowanych w literaturze greckiej.

Grek z Tarentu *Liniusz Andromcus* (240 przed Chr.) przełożył na łacinę Odysseję i tragedye greckie.

Nevjusz z Kampanii wprowadził do poezyi łacińskiej rytm grecki; *Quintus Enniusz* zaś (239— 170) pierwszy stworzył epos łacińskie “Annales” — dzieje wojen punickich—-w urywkach znane.

Marek Porcjusz Kato, senator starorzymski był przeciwnikiem wpływów greckich. Napisał on prozą. “Dzieje pierwotne ludów italskich”, oraz “O gospodarstwie” — obraz doskonały życia szlachty rzymskiej.

Jednakże literatura ulega dalej wpływom greckim. *Marek Attilius i Lucius Attius* (170 przed Chr.) — piszą tragedye na wzór Andronika. *Cecyljusz Stacjusz i Lucius Afranius* pisali komedye, a najbardziej ze źródeł greckich korzystali dwaj najlepsi komedyopisarze rzymscy: *Plaut i Terenciusz.* Przez nich tylko znamy t. zw. średnią i nową komedyę grecką, po Arystofanesie narodzoną.

Maccius Plautus (254— 184 ogłosił) wiele sztuk, z których zostało dwadzieścia: “Bliźniaki,” “Asinaria,” “Casina,” “Brutal,” “Persowie,” “Garnek ze złotem” (Aulularia), “Skarb.” “Rozbicie okrętu,” “Jeńcy,” “Bramarbas,” “Amfitrion” i inne. Pisarz ludowy, nieco szorstki, ale satyryk cięty; zresztą w sztukach jego nie brak czystej bufonerii. (Cztery kom. tłum. Wolfram.)

Publius Terentius Afer (185 — 159), mniej bogaty fantazyą, lecz subtelniejszy od PI ruta. “Dziewczyna z Andros,” “Świekra,” “Samobiczownik,” “Formion,” “Rzezańcy,” “Bracia,” i t. d. zbliżają się do naszych komedyi salonowych. (Tymieniecki, Wolfram).

Liryka rzymska ma charakter nauczający. *Gajus Lucilius* (180—• 103) pisał “satyry.”

Lukreciusz Carus (99 — 55 prz. Chr.), uczeń Demokryta i Epikura, napisał wielki poemat filozoficzny “De natura rerum” (O naturze wszechrzeczy), gdzie pomimo surowość przedmiotu — umiał wydobyć wielką poezję (urywki tłum. Dmochowski,—■ Szujski).

Osobne miejsce zajmuje swawolny poeta miłości, *Valerius Catullus* z Werony (87 — 54 przed Chr.), który zapowiada poęzyę

złotego wieku, a którego nowsi autorzy określają jako romantyka^ (tłum. Czubek).

3. *Proza rzymska* — wyćwiczona na języku prawnym — była znacznie samodzielniejsza od poezyi.

M. Juliusz Cezar (100 — 44 przed Chr.), mąż stanu, .wódz i założyciel imperyum, napisał sławne "Komentarze o wojnie gallijskiej*," wzór mowy jasnej, zwięzłej i prawdziwie męskiej. Jego też są "Komentarze o wojnie domowej."

E. Sallu-stius Crispus (86 — 35 przed Chr.) napisał "Dzieje Rzymu od śmierci Sulli" (zaginione); pozostały świetne, archaicznymi stylem ułożone, pisma: "Spisek Katyliny" i "Wojna Jugurtyńśka."

M. Tulliusz Cycero (106 — 43) z Arpinum —• przeciwnik Cezara, zamordowany w Formiae — był znakomitym mówcą i pisarzem. Z mów jego najsławniejsze: "przeciw Katylinie" ("przeciw Werresowi") "przeciw Antoniuszowi (iąt.zw. filippik)„ "za Miliona" "za Roscyusza," "za poetę Archiasza," "za prawo Maniliuszowe," "w obronie własnej" (pro domo sua) i t. d. Pozostało po nim 57 mów.

Cycero napisał też teoryę wymowy p. t. "Brutus czyli o mówcy." Pisał też listy, dzieła społeczne: ("O Rzeczypospolitej," "o prawach," "o obowiązkach") i filozoficzne: ("o istocie bogów'f" "o przeznaczeniu," "o wróżbach"), wreszcie t. zw. "Disputationes tusculanae," gdzie naśladuje dyalogi Platona (wiele tłum. Rykaczewski).

4. *Wiek Augusta* -— Wiek złoty literatury rzymskiej—■ przypada na dobę zjednoczenia i najwyższego rozkwitu potęgi Rzymu.

Publius Vergillius Maro (Wergiliusz; 70—19 przed Chr.) najznakomitszy epik i liryk dydaktyczny rzymski, urodzony w Mantui. Poemat jego "Eneida,"— naśladuje Homera,— i stanowi niby dalszy ciąg losów Trojańczyków. Syn Pryama Eneasz — wędrując po morzach i lądach przybywa do Lacyum i staje się praojcem Rzymian; gra słów 7Zos (syn Eneasza) zwany tak od Ilion (Troja) i Julius (ilius) Czar — stanowi punkt wyjścia dla poety. (Tłum. Dmochowski i Wężyk).

Poemat *Georgica* (Ziemiaństwo) naśladuje Hezyoda, (tłum. Frankowski) a "Bucolica" " "Sielanki" naśladują Teokry ta (tłum.

---

*) Książki dla Wszystkich, Nr. 325.

Lipiński). Mimo tej cechy naśladownictwa Wergiliusz jest wielkim poetą — i miewa nieraz wizye i natchnienia prorocze.

Naśladowcy Wirgiliusza.

M. Anneusz Lukan (39 — 65 po Chr.) napisał Farsalę;” Silius Italicus (28 — 100 po Chr.) “Punika;” *Papius Statius* ogłosił “Thebais i Achilleis, a *Valerius Flaccus*—“Wyprawę Argonautów.”

Drugim wielkim poetą złotego wieku był *Publjusz Owidjusz Naso* (43 przed Chr. — 17 po Chr.) pół liryk i pół epik; jest on twórcą poematu “Metamorfozy” (Przemiany)-—-zbiór baśni ludowych, o romantycznym zabarwieniu (tłum. Otwinowski w XVII i Kiciński). Z powodu swego romansu z Julią, siostrą Cezara, wygnany został nad morze Czarne, gdzie napisał “Żale” (Tristia) (tłum. B. Hulewicz 1794), oraz “Listy z nad Pontu.” Nazywają go Heinem starożytnym z powodu jego ironicznych poematów o miłości: “Ars amandi (sztuka kochania) i “Remedia amoris” (leczenie miłości), (tłum. Wieczór — Szczerbowicz).

Napisał nadto swawolne powiastki “Amores,” opowiadania bohaterskie “Heroides;” wreszcie “Fasti” — opis uroczystości narodowych rzymskich.

Lirycy głównie naśladowali Greków. *Albius Tibullus* (55—19 przed Chr.) i *Sextus Aurelius Propertius* (54— 16) byli to poeci elegijni wielkiego nastroju. Najsławniejszy, a który aż do naszych czasów jeszcze naśladowców znajduje, był ur. w Wenuzyi:

Quintus Horatius Flaccus (65 — 8 przed Chr.). Jego “Carmina” obejmują: ody, elegie, anakreontyki i t. d. w najrozmaitszym rytmie i wyrażają coraz to inne uczucia.

Dalej mamy jego “Satyry” oraz swobodnym tonem pisane wierszowane “Listy.” “List do Pizonów” t. zw. *de arte poetica* zawiera pierwszą teoryę poezyi — i wytworzył zasady t. zw. klasycyzmu w literaturze (tłom. Tymieniecki, Siemieński, Kniaźnin).

5. *Poeci późniejsi* — za zwyrodniałych Cezarów, jak Tyberyusz Kaligula, Klaudyusz, Nero, Domicyan — przy ogólnym rozprzężeniu sami osłabli w natchnieniu. Bajkopisarz *Fedrus* przerobił z humorem Ezopa; inni przerzucili się do satyry: *Persjusz* (34 — 62 po Chr)., *Juliusz Juvenalis* (47—127); (Faleński) *Gajus Petroniusz* (Wł. Dębicki) — biczują namiętnie lub sceptycznie »woje spoy

łeczeństwo. *Petroniusz* ("Satyrikon")— jest pierwszym powieściopisarzem.

Valerius Martialis (43 — 102) pisał szydercze i sprośne epigramaty.

Sztuka dramatyczna upadła, a jej miejsce zastąpił cyrk, walki gladyatorów i dzikich zwierząt.

Przechowało się z tego czasu 10 tragedyi *Seneki* (zwanego tragikiem) (tłum, niektóre Szymonowicz i Górnicki,) pełnych surowości i retorycznie chłodnych. (Nie należy go mieszać z filozofem Seneką.)

6. *Historycy* zakwitli również za Augusta. Najpierwszy z nich *Tytus Liwjusz* z Padwy (59 przed Chr. — 17 po Chr.) napisał żywo i głęboko "Historyę rzymską od założenia państwa" w znacznej części dochowaną. *Z. Swetoniusz* ułożył "Życie dwunastu Cezarów", a *Kurcyusz Rufus* — "Żywot Aleksandra W.

Publiusz Korneliusz Tacyt (ur. 59 po Chr. um. za cesarza Adryana), jest to pisarz surowy i z boleścią patrzący na rozkład państwa; republikanin z przekonań, z niechęcią patrzy na imperyum; jego "Annales" malują dzieje Rzymu od śmierci Augusta do śmierci Nerona; "historyę" — dają okres od Galby do śmierci Domicyana. W mniejszych pismach "Agrikola" (żywot jego teścia) i "Germana" maluje wzory już to starorzymskiej cnoty republikańskiej, już to świeżość nowego nie zepsutego plemienia Germanów. Tacyta przełożył Naruszewicz.

Z innych pisarzów godni zaznaczenia: *L. Anneusz Seneka* (fó5) filozof, towarzysz Nerona, napisał "Listy i Rozmyślania filozoficzne;" *M. Kwintylian* był to retor, krytyk i prawodawca sztuki literackiej; *Pliniusz młodszy* (fi 14) pozostawił "Listy' oraz "Pochwałę Trajana.

7. *Okres upadku.* Główniejsi poeci późniejszej doby pochodzili z prowincyi; zwłaszcza Afryka wydała wielu pisarzy, tak iż cały szereg poetów tworzy t. zw. *Szkolę Afrykańską.*

Na czele stoi tu *Lucjusz Apulejusz* z Kartaginy (koło 160), autor "Złotego Osła, bajki czarodziejskiej, dowcipnej i swawolnej.

Testus Avienus układał poezye opisowe; sycylijczyk *Calpurnius* suche sielanki (280); *Magnus Antonius* z Bordeau (309—392) ulo' żył poemat "Mosella, a *Klaudiusz Klaiidian* z Aleksandryi epos: "Porwanie Prozerpiny. Są to niemal ostatnie kwiaty poezyi rzymskiej.

Co do prozy, (o główne prace dotyczą jurisprudencyi, zwłaszcza za czasów cesarza Septyma i Aleksandra Sewera; główni pisarze prawni jak *Emilius Papian, Domicjusż Ulpian* i inni — do dziś budzą podziw specyalistów. Natomiast t. zw. *Scriplores Historia Augustae* w III i IV stuleciach, są całkiem pozbawieni sztuki pisarskiej, krytyki i plastyki. Lepszy jest *Eutropiusz,* którego “historya w szkołach do dziś jest używaną; pewne cechy artyzmu wykazuje *Am. Marcelinus,* którego “Historya Cesarów ’ znaną jest tylko w urywkach.

PIERWSI PISARZE CHRZEŚCIJAŃSCY, RZYMSCY I GRECCY.

Rozlew chrześciaństwa wywołał nowy rodzaj piśmiennictwa w Rzymie i Grec.yi. Przedewszystkiem zaś przełożono Ewangelie, Dzieje Apostolskie i Listy apostołów, a także i Stary Testament {dawniej już przełożony, w Aleksandryi, t. zw. Septuaginta). Razem powstał cały szereg pseudo-cwangelii, apokryficznych poematów (Orfica, Sybille); dalej hymny religijne, legendy o świętych, kazania, nakoniec apologie chrześcijaństwa i polemika z poganizmem.

Kultura grecka nie zatarła się jeszcze i nowi pisarz[9] przybierali swe nowe myśli w szaty starogreckie.

Grzegorzz Nazyańzy, biskup, wdramacie “Chrystuscierpiący”-— naśladuje *Eschylosa \ub Sofoklesa. Klemens Aleksandryjski* piszę pieśni religijne na wzór elegików lub sielankarzy. Ważne były pisma teologiczne *Flawiusza Klemensa i Orygensesa* z Aleksandryi (185—254.)

Literatura rzymska i pod tym względem g.łównie żyła prowincyą. Afryka dała jej namiętnego *Tertuliana,* który w swoich pismach wymownie bronił chrześciaństwa; *Cypryna* jego ucznia, którego Listy pięknym pisane językiem; *Heronyma* (“Pisma bojowe,” “Księgi znakomitych mężów”), wreszcie ¿’-go A ttgwsńyna, który był pierwszorzędnym pisarzem swego czasu i do dziś może być za takiego uważany. Pisma jego: “Wyznania,” “Listy,” “O królestwie bożym” —miały ogromny wpływ na życie religijne i kościelne wieków średnich. (Istnieje.przekład polski).

Poeci chrześciańscy: *Ś-ty Ambroży,* biskup medyolański, napD

sał “Te Deum laudamus” (f 397); Parnasy Hiszpan, *Prudencyusz* (koło.400), *Anitus, Arator,* a wreszcie *Seweryn Boethius* (470—523), ostatni pisarz łaciński, z tradycyami klasycznemi, ułożył różne pisma polemiczne—przeciw heretykom, a nadto dzieło filozoficzno-poetyczne “De consolationc philosophiae.” (O pocieszeniu przez filozofię). Poetów mistycznych tłumaczył Siemieński.

LITERA TURA ŚREDNIOWIECZNA.

1. Główne zjawiska dziejowe od IV wieku po Chr. —były to: rozpowszechnienie chrżeściaństwa i pojawienie się nowych półdzikich ludów germańskich, a później słowiańskich. W r. 463 upadło imperyum rzymskie Zachodnie; na jego gruzach powstały nowe państwa i potworzyły się nowe narody i nowe języki. Jednocześnie rozwijała się organizacya kościoła powszechnego, ogarniając coraz szersze kręgi, kolejno chrześciaństwo przyjęli Frankowie, Sasi, Gotowie, Wandale, Anglo-sasi, Normandowie i t. d.

Z połączenia ludów germańskich z celtyckiemi i z italczykami, powstały narody romańskie; Włosi, Prowansale, Francuzi, Kastylianie, Katałónowie, Portugalczycy. Literatura śród tych ludów zaczyna się właściwie dopiero kolo w. XII—XIII; językiem powszechnym była wówczas łacina; duchowieństwo było jedyną klasą oświeconą. To też literatura długi czas wszędzie by ła łacińska ; ale nie był to język klasyczny, tylko t. zw. łacina średniowieczna, bardzo zepsuta.

. 2. *Kościelna poezją łacińska* była pierwszym owocem tej literatury. Ojcowie kościoła, doktorzy święci ułożyli te hymny, które dotąd śpiewają w kościołach (np. “Stabat mater dolorosa,” “Dies irae, dies illa”- i t. d.). *Tomasz z Akwinu, Jacopone, Bernard z Clairoau, Tomasz z Celano, Teodolf z Orleanu* i inni — oto główni poeci mistyczni tych czasów. Na wzór *Terencyusza* układała komedye chrzęściańskie mniszka Hraswżto, pisano też w tonie Eneidy —żywoty świętych albo nawet “dzieje Passyi.”....................... ,

3. *Pomniki poezyi pogańskiej; nK 'e&aiic* na prześladowanie duchowieństwa, przechowały się zwłaszcza, u ludów germańskich. Na wyspie Islandyi potomkowie Normandów zapisali stare skandynawskie pieśni i podania, zwane “Ęddą,” które zebrał Siwr/u-

son i). Śród Anglosasów przechował siępoemat"Beowulf";u Niemców "Pieśń o Nibelungach," "Pieśń o Hildebrandzie" i inne. Śród ludów celtyckich: (Walia, Irlandya, Gaelowie) długie czasy przetrwały pieśni *Ossyana,* które w XVIII w. zebrał Macpherson 2). Finnowie z owych czasów mają epos p. t. "Kalewala" 3). Co do poematów czeskich "Rękopis królodworski 4) i ruskiego "Słowa o pułku Igora"5), to ich autentyczność jest bardzo wątpliwa.

4. *Poezya kościelna w językach ludowych.* We Francyi wcześnie rozwinęła się narodowa poezya rycerska (Karol Wielki) i dlatego mniej widzimy tu poezyi religijnej. Liczne legendy o świętych i męczennikach. Koło 1120 r. nieznany poeta ogłosił poemat "Podróż św. Brandana," niezwykłej piękności.

W Anglii w VII w. słynął mnich *Kaedmon,* autor poematu "o Chrystusie" w duchu rapsodów rycerskich; *Kynewulf* (w VIII w. napisał "Elene" i "Andrea").

W Niemczech twórczość literacka zaczęła się wcześniej, gdyż w IV już w. biskup *Ulfilas* przetłumaczył na język Gotów, "Pismo Święte." Zresztą długą później znajdujemy przerwę, a nawet mowa Gotów wymarła.

"Harmonia Ewangelii" przez *Otfryda* napisaną była w 865 r. poemat "Heliand" w r. 820, Godny uwagi "Żywot Panny -Maryi" mnicha *Wernhera.* Zwolna wchodzą tu pierwiastki świeckie: wierszowana "Kaiserchronik" zbliża się do poematów rycerskich (1150) a razem już się ukazuje "Rolandslied," Aleksandersiied" i t. d.

5. *Widowiska kościelne*—stanowiły rodzaj przedstawień teatralnych i nosiły różne nazwy (misterya, dyalogi, ewangelie, po wies, "devozioni," po ang. "miracle plays," po hiszp. "autos"). Treść była brana z Pisma świętego; aniołowie, święci, dyably, uosobienia cnót i grzechów—były to główne osoby; później dołączono szczegóły lub międzyakty (interludya) komiczne, postaci z życia codzinnego brane, które przerobiły się na stałe figury—jak u nas w szopce. Dotychczas misterya grane są w Oberammergau w Bawaryi. (Historya męki Pana Jezusa).

---

1) Eddę wydał Lelewel. (Wierszem Brodziński.
2) Tłum. Krasicki i Kniaźnin.
3) Tłum. Duchińska.
4) Tłum. Siemieński.
5) Tłum. Bielowski.

ł6. *Kronikarzami* byli głównie duchowni i najczęściej pisali po acinie, jak *Ditmar* niemiecki, jak *Gallus* polski, *Geza* węgierski. Dopiero koło XI w. zaczęto pisać w językach ludowych. *Turpin* napisał kronikę Karola Wielkiego, *Robett Gloucester*, rymowaną kronikę Anglii; była też rymowana kronika książąt normandzkich.

7. *Literatura arabska.* Od VII w. stali się głośni Arabowie: *Mahomet* — ogłosiwszy im nową religię i ułożywszy księgę świętą pod nazwą “Alkoran” 1), obudził w nich energię zdobywczą. W prędkim czasie podbili oni Małą Azyę, Persyę, Afrykę i Hiszpanię, póki ich nie powstrzymali Frankowie (Charles Martel) pod Poitiers.

W kalifacie Bagdadzkim i Hiszpańskim Arabowie doszli do wysokiej oświaty; oni to przechowali naukę grecką (Arystotelesa, Ptolomeusza), a i sami stworzyli niejedno (chemię, albgebrę. Szkoły arabskie w Bagdadzie, Kordowie i Salamance były od XIII —XV. w. najsławniejsze w Europie. Papież Sylwester II uczył się u Arabów.

Mieli oni wielkich filozofów: *Azerroes, Awicenna, Alghazali, Ibn Chaldun.*

Przed Mahometem jeszcze kwitła tu poezya. Poeta arabski—• pieśniarz i wojownik *(Jarys)*—żył tak blizko natury i ludu, że poezya arabska—to poezya ludowa. *Tabat-Szarron*, piet wszy farys mityczny, był ojcem całego szeregu poetów. *Szanfary* składał piękne kasydy (ob. Mickiewicz).

Abu Teman w IX. w. po Chr. zebrał wszystkie krążące pieśni w księgę p. t. “Hamasa” (męstwo); są tu utwory 521 poetów i 56 poetek. W X w. powstała księga “Kitab al Aghany (księga pieśni), zawierająca pieśni i żywoty 393 poetów.

Dawniejszy od tych wszystkich zbiór nosi tytuł “Moallakat” (zawieszone); przed Mahometem w Okhaz odbywały się turnieje poetyckie i pieśni zwycięzców, wyszyte na jedwabiu, zawieszano W świątyni, w Mekce. Główni poeci tego zbioru z VI—-VII w. po w. po Chr. są—*Tarafa, Zohair, Antara, Amru, Hareth, Lebit ben Rebiat, Amrilkais.*

Z późniejszych poetów arabskich zaznaczymy następujących: *Aby Novas* — swawolny poeta miłostek i hulanek, i przeciwnik jego filozoficzny i surowy *Aubulala Maharry* (w, XI). Ciekawym też jest

---

"1") Po polsku Tuhan Mirza—Buczacki*

Almutanabii (t. j. udający proroka), przesadny w stylu, ale bogaty fantazyą poeta. (Ob. w poezyach Mickiewicza).

Poezyą dydaktyczną wyobraża bajeczny *Lokman* (Ezop arabski), a nadto wielkie "Zbiory przysłów," oraz poemat satyryczny "Kabla ve Dimnah, — przeróbka indyjskiej Panczatantry, bardzo przypominający europejskie bajki o lisie (Reinecke—Fuchs).

Romans arabski—to romantyka fantastyczna. Znany wszystkim zbiór powieści z 1001 nocy—jest kompilacya. *Ibn-es Saiga* (XII w.) z podań ludowych ułożył romans bohaterski "Antara." Poeta *Hariri* stworzył rodzaj powieści realistycznej t. zw. "makame" (ułożył ich 50).

Kronikarze arabscy, jak *Abul Feda i Masudy* (z X w.) mają znaczenie dla historyi Słowian, bo pierwsi o nich podali wiadomości. *Hamza i Ibn Chaldun* są to dziejopisarze uczeni, a ostatni może być uważany za założyciela socyologii.

Abu Haszem—był pierwszym filozofem arabskim, twórcą mistycyzmu. *Auuicena* (Ibn Sina)—był w XI w. najlepszym znawcą Arystotelesa, napisał logikę, fizykę i matematykę; *Awerroes*—był doskonałym, komentatorem Arystotelesa. *Al-Ghazali* napisał dzieło "Zburzenie wszystkich prawd filozoficznych." w obronie Koranu, przeciwko zwolennikom nauki greckiej.

Nauka arabska wielce wpłynęła na rozwój kultury ludów sąsiednich, w pierwszym rzędzie Hiszpanów, Włochów i Francuzów. To też w następnym okresie (w XV—XVI) te właśnie narody stanęły na czele kultury. Od XIV w. Maurowie upadają, a w r. 1492 zostali wygnani z Hiszpanii.

8. Literatura nowoperska. Persowie w VII w. przyjęli Islam i kultura ich ma odtąd charakter arabsko-muzułmański. Jednakże zachowali oni własne tradycye (cześć ognia, nauki Zoroastra, manicheizm) i poezya nowa rozwinęła się na tradycyach staroperskich, na walkach Iranu z Turanem t. j. plemion białych z mongolskiemi. Około r. 1011 *Abu Kasim Mansur,* przezwany *Firdusi,* (t. j. rajski) napisał wielkie epos narodowe Szahnameh (księga królów 1), gdzie zgromadził wszystkie podania perskie od czasów bajecznego Dżemszyda do Aleksandra W. (Iskandera). Główni bohaterowie *Rustem i Isfendiar* są to olbrzymy potęgi homerowskiej.

---

1) Urywek p. t. Biszen i Menisze tłumaczył L. Siemieński

Oprócz Firdusiego mieli jeszcze Persowie kilku wielkich poetów, jako to *Omar Chajjam* (XII w.) autor gnomicznych czterowierszy, *Niżami*, autor "Dywanu" o 20,000 wierszy oraz"Pendż-Kendż" (pięć skarbów) t. j. pięciu poematów romantycznych. *Dźelal-eddin Rumi* (XIII w.) jest piewcą panteizmu, lirykiem czarownym (poemat "Mesnewi"); *Mostiszeddin Saddi* (również XII w.) jest poetą zdrowego rozsądku i morału, twórcą zbiorów przypowieściowych ("Gulistan—ogród różany" i "Bostan"—ogród owocowy). (Tłum, w XVIII sw. Otwinowski i za naszych czasów— Kazimirski).

W XIV w. *Hafiz* był najznakomitszym poetą miłości (obok Petrarki i Heinego—trzeci). "Dywan" Hafiza to perskie "Cantscum Canticorum."

Mewlana Diami z XV w. jest ostatnim godnym uwagi pisarzem perskim; jest on powieściopisarzem romantycznym ("Jussuf i Zuleika," "Leila i Medżum," "Iskendernameh 1).

Wiele zbiorów powieści mają Persowie. "Tutinameh" (księga papugi) naśladuje 1001 nocy i wiele innych.

Śród Persów zakwitła filozofia mistyczna *(Wasareddin)*; z kronikarzy' znany w Europie *Mirchond* "Historya Seldżukidów.' '

9. *Poezya rycerska*—powstała ze zjednoczenia pierwiastku religijnego z bohaterskim; zamiłowanie przygód, cześć dla kobiety, walka z niewiernymi, wiara w cuda i czary—wreszcie sformowanie się języków (romańskich) obudziło twórczość XII—XIII w. Poeci nosili nazwę *Trubadurów* i *Truwerów* we Francyi: w Niemczech zwali się *Minrtesaenger*.

Poezya trubadurów zakwitła naprzód w Prowancyi. *Prowancya* mówiła t. zw. *langue d'oc(* nawet obcy' królowie)Alfons II Arragoński, Ryszard Lwie Serce(pisali *ballady* i *kancony* w tym języku. Najsławniejsi trubadurowie: Wilhelm IX Poitiers, Bernard de Ventadour, Jaufre Rudel, Bertrand de Born i inni. Poezya prowansalska, z początku rycersko-miłosna przybrała później ton'satyryczny, uderzała na kościół i propagowała herezyę albigensów. W XI w. urządzono wyprawy' krzyżowe przeciw albigiensom; skutkiem ich klęski upadła też poezya trubadurów —■ i tylko poeci włoscy aż do czasów Dantego uprawiali trubaduryzm prowansalski 1)

---

f 1) Z liryki perskiej wiele tłumaczyli Al. Chodźko, J. Szujski, L. Siemieńsk J. A. Święcicki.

2) Antologię poezyi trubadurów wydał E. Porębowicz

Hiszpania —w ciągłych walkach z Maurami wytworzyła poezyę wojowniczą—t. ze. *romanze,* które składają epos narodowe “Cyd Kampeador,” (1150) 2). Poemat o Aleksandrze Wielkim *{ J. L, Segura* 1250) długie czasy obiegał całą Europę,

W Hiszpanii też powstała powieść rycerska prozą. Portugalczyk *Vasco de Sobeira* napisał sławny romans “Amadys z Galii’’—wzór wszystkich fantastycznych powieści średniowiecznych.

Również powstała w Hiszpanii powieść realistyczna: *Juan Manuel,* książę Kastylii, (f 1348) wydał nowele p. t. "Hrabia Lucanor,” a *Juan Ruiz* wydał “Powieść karnawałową.”

Poezya francuska, mniej świetna od prowansalskiej, przetrwała ją, i zapanowała we Francyi. Truwery i minstrele upowszechniali ją w kraju, głosząc poematy, bajki, nowele, powieści.

Główne utwory: *Turolda* “Pieśń o Rolandzie 1). (1150), *Jlugo de Villeneuve‘a* “Czterej synowie Haimona,” “Rynald de Montauban;” innych autorów “Czarownik Malegis,” “Huon z Bordeaux,” “Oźier Duńczyk” i t. d.

Cykl bretoński obrobił *Chrestien de Troyes* (1190) w poematach: “Tristan,” “Lancelot,” “Parcifal.” Z innych romansów bretońskich słynęły: “Merlin” “Saint-Graal.”

Słynęły też drobne satyryczne “Contes,” “Fabliaux,” “Lais,” głównie w rodzaju eposu zwierzęcego, z czego później powstała historya o lisie. “(Renard, Reinecke-Fuchs).

“Historya o siedmiu mędrcach ’ ’ *{Herberta,* 1260), zaczyna powieść allegoryczną. “Romans o Róży” (wXIII w. zaczęty, w XIV skończony) zawierał w 22,000 wierszy całą mądrość średniowieczną. (Autorzy: *Guillaume de Lorris* i *Jan de Meung).* Kronikarze *Geoff roy de Villehardouin* (1160—1218) napisał dzieje założenia cesarstwa łacińskiego. *Jean de Joinville* (1223—1319) — “żywot Ludwika Świętego.”

Romans prozą nie miał zdolnych pisarzy, wyjąwszy autora dzieła, “Jean de Paris.”

10. *Rycerska poezya niemiecka.* “Pieśń o Nibelungach pochodzi jeszcze z czasów pogańskich, ale dopiero w XII w. została spi-i saną: przedstawia ona walki Burgundów z Atyllą; przypominaj Eddę skandynawską, pisana tonem surowym. Łagodniejsza po*

2) Tłum. S. Duchińska.

wieść "Gudruna." Dopiero na początku XV w. rozwinęło się pieśniarstwo. *Kaspar von Roen* ułożył księgę bohaterów. *H. von Veldecke* przerobił "Eneidę" w stylu średniowiecznym)n8o(. Z innych poetów godni uwagi *Hartman von Aue, Wolfram von Eschenbach* (który po niemiecku obrobił Parcifala), *Gotfryd ze Strasburga* (tłumacz "Tristana") i in.

Jednocześnie z tym ritter—eposem kwitnęła liryka rycerska, t. zw. *minnesang.* Najcelniejszy ze śpiewaków był *Walter von der Vogelweide.* (1160—1230).

Poezya nauczająca (dydaktyczna) miała wielu pracowników, jak *Stricker,* który opisał wierszami ziemię ("Die Welt"); *Teichner* pisał wiersze moralne.

Mieszczaństwo niemieckie uprawiało rymotwórstwo, składając cech t. zw. Meistersingerów. Z ich utworów powstała w znacznej części—pieśń ludowa.

---

1) Tłum. S. Duchińska.
♦) Tłum. Szabrański i Ludwik German.

CZĘŚC IL

LITERATURA NOWOŻYTNA.

Literatura ludów romańskich.

Ostateczne sformowanie się języków i narodów; odkrycia geograficzne (Indye, Afryka, Ameryka) i techniczne (proch, druk) ; nowe zapoznanie się z poezyą i nauką grecko-rzymską (humanizm) rozkwit wiadomości z nauk ścisłych (fizyki i chemii) ; wreszcie przebudzenie się miast do życia społecznego (zwłaszcza we Włoszech) i połączona z nim dążność do swobody w sprawach wewnętrznych ogólnych (samorząd) i osobistych (samorząd sumienia) —oto główne cechy nowych czasów.

Odrodzenie to nauk i sztuk klasycznych zowie się z francuska *Renaissance;* dążność do swobody sumienia zmieniła się w wielki ruch religijno -społeczny, zwany *Reformacyą.*

I. LITERATURA WŁOSKA.

1. *Naród włoski* powstał ze zlewu dawnych I talów z najeźdźcami germańskiemi. Język łaciński zwolna wymierał i przetwarzał się w t. zw. colloquium vu! gare (narzecze pospolite). Pod wpływem trubadurów prowansalskich zaczęli pisać po włosku *Tuinicello, Guido d· Arezzo* na dworze sycyilijskim Fryderyka II. Przed niemi jeszcze po włosku układał pieśni św. Franciszek z Assyżu, który może uchodzić za pierwszego poetę Włoch ; za nim pisali inni Franciszkanie.

Legendy francuskie o Karolu Wielkim i Rolandzie były we Włoszech bardzo rozpowszechnione i złożyły się na bezimienne dzieło, pół kronikę.historyczną, pół baśń ludową — p. t. “Real i di Francia.” Z niej to czerpali *Pulci, łiojar.do, Ariosto* treść do swych wielkich poematów o Rolandzie (po włosku Orlando).

2. *Dante Alighieri* (1255—1321) ur. we Fiorencyi,.przejęty.wszystkiemi walkami i sprawami swego czasu, streszcza całego ducha

wieków średnich i zapowiada nowe czasy. Napisał “Vita nuovo” ’) zbiór pieśni miłosnych (sonety i kancony) wierszem i prozą. Z •dzieł politycznych godne uwagi “De monarchia,” gdzie za ideał stawia państwo rzymskie z papieżem i cesarzem (niemieckim t. j. *rzymskim,* jak go nazywano dawniej) na czele. Rzecz jego “O narzeczu ludowym ostatecznie prawie usunęła z poezyi i literatury łacinę.

Jednakże długo jeszcze poezya uczona wyrażała się po łacinie. I Dante rozpoczął po łacinie swoją “Komedyę,” która później nazwaną została “Boską komedyą.” Poemat ten opiewa wędrówkę samego poety po Piekle, Czyścu i Raju—a dzieli się na trzy części: Inie-.o, Purgatorio, Paradiso. W Piekle i Czyścu przewodnikiem poety jest Wirgiliusz, w czyścu—idealna jego kochanka z lat młodocianych—-Beatrice. Poemat napisany nową, wymyśloną przez Dantego formą, t. zw. tercyną (trójwierszem ").

Bosi a Komedya jest to — jak mówi Porębo wicz—poemat nieogarnionej doniosłości; poeta wystawia tu cały świat zmysłów i duci a, byt; iemski i zaziemski losów ludzkich, całą sumę wierzeń, chceń i wiadomości; cel moralny jest zakreślony tak powszechnie i szeroko, że się w nim znajdzie szczytny drogowskaz dla człowieka wszystkich czasów; co do formy B. K. jest arcytypem konstrukcyi poetyckiej; umie tak wyrażać uczucia i uplastyczniać ideje oderwane, że od niej—nie tylko we Włoszech,ale w całej Europie—liczy się nowa epoka stylu *{dolce stil nuovo).* Jest to zarazem pierwszy wielki utwór poetycki, w klórym występuje poela sam—*ja* człowiecze— zamiast nieosobistych fenomenów. Dante stworzył w poezyi — indywidualizm. Cechuje go—jak sam to mówi: *Jl gran disio d‘ ecceltenza* (wielka żądza odrębności.)

Dantologia jest to badanie dzieł Dantego, które samo przez się stanowi osobną literaturę. Boccaccio był pierwszym komentatorem B. K. Najznakomitsi z nowszych Dantologów są: *Scar.tazzini* i *Krans.* Jest też osobne dzieło: “Bibliografia Dantesca,” gdzie ww liczono wszystkie pisma dotyczące Dantego.

Naśladowcy Danlego pisali na jego wzór wielkie poematy alegoryczne. “Dettamondo” jest dziełem *Fazia degli Uberli,* biskup *Fr.*

---

1) Przekład G .Ehrenberga.
2} Tłum, nolskie: Korsak. Stanisławski. PnrebnwirZ.

Frezzi ogłosił "Quadriregno," a *M. Palmieri* poemat "La citta della vita" (Stolica życia).

3. *Francesco Petrarca* (1304—1374) ur. w Arezzo, był znakomitym znawcą łaciny i pisał po łacinie wielkie poematy (Africa).—• Po włosku słynie jako autor "Księgi Sonetów[1])" poświęconych głównie ukochanej kobiecie, imieniem Laura. Oddawał się też sprawom publicznym i dużo pisał (po łacinie) w rzeczach społecznych, politycznych i t. d. Jest to pierwszy publicysta.

4. *Giovanni Boccaccio* (1313—1375) ur. w Paryżu — znakomity znawca starożytności klasycznej, profesor greczyzny we Florencyi; pierwszy układa! komentarze do Boskiej Komedyi. Pisywał z początku elegie i idylle, ale głównie się wsławił zbiorem stu świetnych, choć swawolnych, powiastek p. t. "Dekameron"

Naśladowali go *Franco Sacchetti* (258 Novelle) i *Ser Giovanni* (II Pecorone.)

5. *Wiek XV.* Dalszy rozwój potęgi moralnej i politycznej republik i księstw włoskich. We Florencyi zwłaszcza ruch ogromny *Burchiello, Alberti* (41472) piszą liryki i nowelle. *Luigi Pulci* (1432 -—1487) napisał wielki poemat komiczny "Morgante J) Maggiore" *Angelo Poliziano* (jeden z najlepszych humanistów),—ułożył sztukę liryczną "Orfeusz"; jestto jakby pierwsza opera.

Wawrzyniec MedyCeusz (1448—1492) pisał alegoryczne dzieła "Walka," "Ambra," "Capitoli," a nadto t. zw. "Canzoni a balio" -—pieśni taneczne.

Upadek powolny obyczajów i kultury wyobrażają noweliści *Matuccio, Illicino, Sabadino Arienti.*

Rozwija się teatr; z misteryów średniowiecznych, a właściwie z interludyów, powstała "Comedia dell'arte," popularna, z postaciami jak Arlekin, Poliszynel, Brighella, Tartaglia, Pantaleon. Z drugiej strony Comedia erudita (uczona) podług wzorów Plauta i Terencyusza.

Poeci kościelni pisali po łacinie i po włosku. *Jacobone, z Todi* (Laudes), __ *Mufeo Belcari; Girolamo Savonarola* (1452—1498), ognisty kaznodzieja i reformator idej kościelnych; oraz uczeń jego *Girolamo Benivieni;* byli to główni poeci religijni tych czasów.

6. *Wiek XVI*—zaznaczył się nowym wybuchem geniuszu włoskiego; choć klęski (najazdy Niemców i Francuzów, walki wew«

1) Ułum. Felicjan.

nętrzne) uderzają w naród włoski—to jednakże nigdy tak nie kwitła poezya i sztuki plastyczne, jak w owym czasie. Jest to właściwy wiek Odrodzenia (Renaissance).

Mateo Bojardo -(1434—1494) stanowi przejście od XV—XVI w. Ogłosił on wielki fantastyczny poemat "Roland zakochany" (Orlando innamorato). Jest to z pewną lekką ironią traktowany romans o błędnych rycerzach, treść zaczerpnięta z "Reali di Francia."

Ludovico Ariosto (1474—1533) dalej prowadził motywy Bojarda, ale co do mistrzowslwa formy i fantazyi przewyższył go wielce; Ariosta do dziś jeszcze uwielbiają, czytają, tłumaczą. Poemat jego "Roland szalony" (Orlando furioso) obejmuje 44 pieśni i czyta się jak przedziwna baśń czarodziejska[1]).

Ich naśladowcy: *Luigi Alamani* (f 1556) napisał "Girone il Córtese"; *Bernardo Tasso* (f 1569), ojciec Torquata—ogłosił poemat "Amadkis" i fragmenty "Fioridante."

Epos komiczne parodyował.» autorów poprzednich. *Teofilo Folen go* (f 1544) ogłosił salyryczny poemat—"Orlandino; *Fr. Berni* sparodyował Bojarda.

Poezya pasterska, w rodzaju greckiej sielanki—przybrała we Włoszech XVI w. formę romansu (prozą lub wierszem) lub też przedstawień scenicznych. *Jakób Sannazaro* [2]) napisał w tym tonie powieść p. t. "Arcadia."

Sonet kwitnął obficie. *Accolli, Dovizio,* kardynał *Bibienna, Molza, Firenzuola,* a także *Ariosto, Sannazaro* i inni byli to soneciści wytworni.

Ciż sami autorzy układali komedye; swawolność była ich główną cechą i wyrażała rozkład Odrodzenia i rozkład geniuszu włoskiego.

Prawdziwy obraz rozkładu moralności ówczesnej przedstawia *Piętro Afetino* (f 1557), który ogłaszał ohydne pisma przeciw różnym osobom i kazał sobie płacić za milczenie. Ułożył też sprośną książkę: "Sto sposobów kochania." Pisał też nowelle—i był najlepszym swego czasu komedyopisarzem: "Marszałek," "Cortigiana," "Szyderca," "Ęalanta," "Filozof."

Naśladowcy Aretina: *L. Dolce*—komedye "Ragazzo," "Fabrizio," "RuffianO," pełne bezwstydu. *Mat. Bandello,* biskup Agenu—

1) Przekład Ordona:
2) Urywkami przekł: Porębowicz:

nowelle. *Giov. Cinzio* (f 1573)— “Hecatommiti” (sto powiastek)— naśladuje Aretina i Boccaccia, lubuje się w okropnościach i widowiskach krwawych. *Fr. Straparola*—“Notli amene” (Miłe noce).

7. *Niccolo Macchiavelli* (1469—1527) ur. we Florencyi, przyglądał się walkom wewnętrznym Włoch i rozmyślał nad ich zjednoczeniem. Dlatego czcił Cezara Borgię, który dążył do opanowania całej Italii; Borgia działał podstępem, zbrodnią, okrucieństwem, trucizną—i pomimo wszystko był ideałem Makiawela. Na wzór Cezara Borgii ułożył Macchiavelli dzieło p. t. “Książę” (II Principe)—przewodnik polityczny panowania nad narodem. Dla równowagi ułożył też “Discorsi” (Rozprawy nad historyą Liwiusza) gdzie wykłada, jak naród ma się chronić od tyranii. Napisał nadto “Historye florenckie” oraz “Żywot Castruccia Castracaniego,” gdzie też same przeprowadza myśli. Logika straszliwa doprowadza go do uświęcenia wszystkich środków, o ile mają na celu dobro państwa; stąd wszelka chylra polityka zowie się Makiawelizmem. Pisał też komedye, bardzo umiejętnie: “Mandragora,” “Elizia”—■ oraz nowelę “Belfegor.”

Fr. Guicciardini (1482—1540) napisał "Historyę Włoch” w sposób głęboki i uczony.

8. *Poezya w duchu reformacyjnym. Savonarola*—w znacznym stopniu uległ wpływom reformacyi, ale choć nie zerwał z kościołem — zoslał spalony przez św. inkwizycyę.

Michał Anioł Buonarotti i((1475—1563), malarz i budowniczy, pisał szlachetne sonely i kancony.

Podobnież *Wittoria Colonna* (1490—1457) jedna z najświetniejszych poetek świata.

Luigi Tansiłło ułożył poemat “Łzy św. Piotra,” a przedtem jeszcze wydał “Vendimiatore,” pieśń erotyczną na tle winobrania.

Akademicy naśladowali zimno i uczenie poetów klasycznych i *Giov. Kuccelalai* napisał wielki poemat “Pszczoły;” *Luigi Alamani* ■—“Ziemiaństwo” *G. Trissino* ogromną epopeję “Italia wyzwolona; napisał też tragiedyę “Sofonisbe.”

Klasycznym poetą był też *Piętro Bombo,* bardziej wsławiony dziełem “Prosa.”

Jednym z najlepszych autorów owego czasu b.ył *hr. Baltazar Ca-*

---

1) Tłum. L. Siemieński.

stiglione (1478—-1529), który napisał “Dworzanina” (II Cortegiano); jego to naśladował Łukasz Górnicki.

9. *Torquato Tasso* (1544—1595) był ostatnim wielkim poetą włoskim XVI w. Głównym jego dziełem jest “Jerozolima wyzwolona” [1])—wielkie epos, opiewające -pierwszą wyprawę krzyżową; naśladuje on tu Homera i Wirgiliusza, łącząc z tym ton średniowiecznego rycerstwa i czarodziejstwa w duchu legiend owoczesnych. Głównym bohaterem jest Godfred de Bouillon.

Z innych pism jego zanotujemy: poemacik “Rinaldo,” komedyę pasterską “Amintas” [2]), wreszcie tragiedyę “Tomsmonđo.”

10. *Wiek XVII* — jest wielkiem ostatniego, powolnego wyczerpania twórczości. Jest to już okres porenesansowy: w malarstwie i budownictwie panuje barok, w poezyi styl zwany makaronicznym. Jednakże wielu jest pisarzy oryginalnych.

Guarini (j 1612) jest autorem komedyi pasterskiej “II pastor fido.”

Gabr. Chiabrera (f 1637)—pisał idylle i ody, oraz pieśni przeciw heretykom.

Sperone Speroni—surowy krytyk, napisał krwawą tragiedyę- “Canace.”

Ltligi Groto był jednym z pierwszych twórców oper “Callisto,’ niemniej jak *Rinucci* “Ariadne.”

Fr, Bracciolini (’¡’1645) w “Odzyskanej,” “Rochelli,” w “Odzyskanym krzyżu”—naśladuje Tassa, walcząc przeciw kacerzom.

Nie ustawała też parodya. Epos bohaterskie Tassa ośmieszył *Al. Tassoni* (1565—1635) w komicznym poemacie “Wiadro porwane.”

Giordano Bruno (spalony- w 1600 r.). pisał surowe satyry przeciw ciemnocie i fanatyzmowi (“La bestia trionfante”).

Podobnież spalony *Luc. Banini* (1619). Dwadzieścia ośm lat siedział w więzieniu.

Tomasz Campanella jest autorem powieści fantastycznej "Państwo słoneczne,” gdzie maluje rzeczpospolitą idealną.

Fra Paolo Sarpi ułożył surową historyę Soboru Trydenckiego.

11. *Koniec XVII wieku*, wydał poetę znacznej siły, który jednak grzeszy nadmiarem ozób:byl *to Giambattista Marini* (1596—-

---

1) Tłum. Piotr Kochanowski w XVI w w r. 1839 L. Kamiński.
2) Tłum. A. Morsztyn.

1625); pisał piękne sonety (które naśladował u nas Morsztyn), i dwa wielkie poematy: “Rzeź niewiniątek” i “Adonis.” Rozwinął on niezmierną dźwięczność mowy i stworzył kierunek zwany M a - r i n i z m e m. Jest to rodzaj wielomównej dekadencyi.

Naśladowcy jego nadawali się na pisarzy oper *(Achillini, Bruni, Ferrari).*

Salvatore Rosa (fi673) znany malarz pisał satyry.

Vincenzo Filicaja miewał energiczne tony patryoty, zrozpaczonego upadkiem ojczyzny. (Sonet: Italia, tłum. Niemcewicz.

Akademia arkadyjska, szkoła klasyków, którzy walczyli przeciw Mariniemu, zgrupowała się koło przebywającej we Włoszech exkrólowej szwedzkiej Krystyny. Główni poeci tej akademii: *Fr. Lemene, Manzini, Fr. Redi* (“Bachus w Toskanii”), *Al. Guidi* (“Endymion”); w Rzymie przebywali *Frugoni, Zappi, Manfredi.*

Osobno stał *Forteguerri* (fi735)—autor komicznego poematu “Ricciardeto.”

Proza. Arrigo Davila (fió3i) napisał “Historyę francuskiej wojny domowej.” *Galileusz* (f 1642)—wielki matematyk, pisał dzieła swoje czystym, pięknym językiem włoskim z dobrych czasów.

12. *Szkoła francuska.* Wiek XVIII ulega w całej Europie wpływom francuskim. Zwłaszcza teatr naśladuje Kornela, Rasyna Moliera. Założycielem szkoły fr. we Włoszech był *Riccoboni* (fi752), dyrektor teatru, a *Scypion Maffei* (fi755) najlepszym tego stylu pisarzem (“Merope”).

Wolterem włoskim był *hr. Józef Algarolti,* dworzanin Fryderyka Ii-go.

Sztuka włoska walczyła przeciw wpływom francuskim i do maniery klasycznej wprowadzała ton ludowy. Najsławniejszym pisarzem, łączącym ducha Moliere'a z duchem włoskim był autor wielu do dziś grywanychIćomedyi—*Carlo Goldoni* (1707—1793) wenecyanin, który przeplata swe dzieła dyalektem weneckim.—• *Goldoni* jest dla Włochów tym, czem dla nas Fredro.

13. Od czasów Goldoniego słabną wpływy francuskie we Włoszech.

Pietro Trapassi (zwany Metastasio—fi782) pisał dramaty muzyczne bardzo łubiane. Przekłady u Krasickiego “O Rymotwórcach.”

Carlo Gozzi (f 1802) odnowił starą “comedia dell’arte,” w której występowały maski.

Gius. Parini (f 1799) przez swój poemat “II Giorno” stał się narodowym pieśniarzem włoskim; jego “Ody” zwiastują nową lirykę.

Vittorio Alfieri (1749—-1803) jest to tragik w wielkim stylu; tragiedye jego: “Merope,” “Myrra,” “Brutus,” “Agamemnon,” “Wirginia,” “Saul” [1]), “Filip” i inne—trzymane nieco w klasycznym smaku. Prozą napisał: “O tyranii.”

Naśladowali go bracia *Pinclemonte, Vine. Monti, Giov. Fantom* > dzieła ich mają zawsze znaczenie polityczne.

Osobne miejsce zajmuje zwiastun romantyzmu, *Ugo Foscolo* (z 1778—1827) z wy^py Zante. Powieść jego p. t. “Listy Jakóba Ortis” [2]) powstała pod wpływem Wertera Goethego. Cierpienia osobiste łączą się tu z cierpieniami ojczyzny.

Proza. Muratori (fi750) pisał piękne “Annali”—dzieje włoskie.

W owym czasie znajdujemy świetnych pisarzy prawno-społecznych: *Pietro Berri, Cezar Beccaria,* (“O karze”), *G. Fillangieri* (“O prawodawstwie”) — zaliczają się do wzorowych autorów włoskich.

Girolamo Tiraboschi (fi794) ułożył “Historyę literatury włosskiej.”

14. *Romantyzm.* Wpływy niemieckie i angielskie—wyzwoliły ostatecznie włochów od smaku francuskiego; powstała nowa narodowa poezya włoska.

Al. Manzoni (1784—1873) liryk, tragik i powieściopisarz — był przywódcą roamantyzmu włoskiego. Tragiedye: “Hr. Carmagnole,” “Adelchi;” dalej “Narzeczeni” [3]), powieść w guście Walterskota.

Silvio Pellico (1789—1854) napisał tragiedye: “Laodamia,” Francesca z Rimini” (tłum. J. Bartoszewicz); prozą słynie jego książka f“Le mie prigioni” (Moje więzienia), dzieje uwięzienia autora (tł. Tustanowski).

Giov. Bat. Niccolini (1786—-1861) jeden z najlepszych autorów

1) Istnieją przekłady polskie.
2) 'tłum. A: Grąbczewski.
3) Tłum. Ur: Obrąpalska.

dramatycznych. *Foscarini, Arnold z Brescii, Ludovico, Moro* i in.

Giacomo Leopardi, (1798—-1837) jeden z największych poetów świata, liryk pessymista—pisał pełne rozpaczy i mocy ody i kanzony ’) (“Pieśń do Italii”).

Z prozaików zaznaczymy *Cezara Cantu* (fi 890) autora “Historyi Powszechnej,” oraz powieści “Małgorzata Pusterla.”

Pietro Colletta (f 1831) napisał “Hisloryę Neapolu.”

15. *Okres od r. 1830 do 1870* — jest okresem walk o zjednoczenie Włoch. Najzdolniejszym poetą tego czasu byłGfws. *Giusti* (1809 1880), satyryk i pieśniarz polityczny.

Dramaty pisał *Angel Brofferio* (“Eudoksya, “Salvator Rosa,” “Vitigo”); *Gius. Revere* (Lorenzo de Medici), *Carlo Marenco, Gherardi del Testa,* i nowoczesny realistą *Ferrari.* Goto główni dramatycy tego czasu.

Romans patryotyczny uprawiali *Maksym - Azeglio* (fi866), autor dzieł “Nicolo de’Lapi” i “Hektor Fieramosca” [2]); oraz *Fr. Guerazai* (fi873) który napisał: “Izabella Orsini,” f“Ob!ężenie Florencyi,” “Bitwa pod Beneventem.”

16. *Pisarze najnowsi.* W okresie współczesnym pisarze włocy raz jeszcze podpadli pod wpływ francuski i dopiero teraz dzięki nowym silom twórczym Skandynawii oraz ludów' słowiańskiej — wydobywają się z pod tego działania. Kierunek francuski — to realizm; wpływ skandynawski ma znaczenie psychologiczne, słowiański — moralno-mistyczne.

Ciosne Carducci (ur. 1838) neoklasyk, pisarz buntowniczy, potężnego oddechu (“Odi barbore” [3]) Liryk pesymista *Lorenzo Stecchetti, Vittorio Imbriani, Rapisardi* (poemat “Lucifer”). Dramatopisarz *Piętro Cossa* (“Nero” [4]), “Borgia,” “Neapolitańczyk”).

Powieść: *Bersezio* (“Aniołowie na ziemi”), Ed. *de Amicis* (“Serce,” “Podróże,“ “Pamiętniki żołnierza”); *Salv. Farrina* (“II signor lc”), *Matilda Serrao, Luigi Capuana* (“Hyacynta), *Ciampo-lid H'Dya.'.rd'), dalii Ongaro* i inni, są to realiści łagodni.

Sure wy w e r y z m wyobraża *Giov anni Verga* (“Powieści sycylijskie,” “Czarny chleb,” “Mąż Heleny” i in.).

---

1) Tłum. Pośębowicz.
2) 'tłum. Chąciński i Korzeniowski.
-3.) Tłum, wiele Miriam-
4) Ttum: Raszewski:

Nowy- mistycyzm znajdujemy w powieściach *Antonia Fdgazza-~ro, Gabryela d‘ Annunzio* i in; a nowy entuzyazm poetycki w “Fatalita” i “Tempeste” młodej *Ady Negri* 2). Z innych poetów godni uwagi: *Pascoli, A. Graf, Vittoria Aganoor.*

W dramacie *Giacosa, Marco Praga, Robert Bracco* — naśladują Ibsena, choć jeszcze nie ze wszystkim się wyzwolili z pod wpływów francuskich 3).

II. LITERATURA HISZPAŃSKA.

1. Walki, jakie Hiszpanie prowadzili przez 700 lat z Maurami, były przeszkodą w rozwoju oświaty i literatury.

Romanzero hiszpańskie było echem tych walk; romans rycerski i dzieła mistyczno-teologiczne dopełniały twórczości hiszpanów. Wspominaliśmy wyżej o pismach *Manuela* i *Lucanora.* Ale właściwie dopiero po wygnaniu Maurów z Hiszpanii (1492) po zjednoczeniu Kastylii i Aragonii zakwitła poezya i mistyka hiszpańska.

Z dwóch panujących w Hiszpanii języków, katalońskiego i kastyłskiego, zwyciężył ten ostatni i stał się panującym.

Katalonia dopiero dziS tworzy piśmiennictwo własne.

2. *Szkoła wioska.* Pierwsi poeci hiszpańscy XVI w. naśladowali Młochów. *JSizan Boscan* (1495—1542) przełożył “Dworzanina” (z Castiglione), pisał tragiedye (podług Eurypidesa), liryki oraz poemat p. t. “Allegorya.”

Garcilaso de la Vega. (1503—1536), choć na wzorach włoskich wykształcony, taką samoistność wykazał, że sam stał się wzorem poezyi hiszpańskiej, tak jak w polskiej był Jan -Kochanowski.

Fernand d‘ Acuńa i bracia *Argensola* “Horacyusze hiszpańscy“— dalej rozwijali ton de la Vegi, a *Ponce de Leon* (f 1591), który walczył przecie Inkwizycyi i został przez nią zamęczony, zasłynął wspaniałemi “Odami” i przekładem biblijnej Szirhaszirim.

Na wzór pasterskiej powieści Sannazara napisał *Jorge de Montemayor* (1520—-1561) — roans “Dyana,” zawierający wiele pieśni i nowel.

3. *Romans realistyczny,* zwany łotrowskim (picaresco), malował niższe sfery społeczeństwa z pewną ironią a zarazem prawdą ży-

---

li Tłum. Konoonickaj

ciową. *Diego Hurtado de Mendoza* (1503—1575) napisał "Lazarillo de Tormes." Nadto zasłynął on jako historyk ("Dzieje powstania matirów i wojny 1568—70").

Z jego następców godni uwagi: *M. Aleman* (autor "Guzman de Alfarache'') i *Andrea Perez,* który napisał "La picara Justina" (łotrzyca Justyna).

4. *Mistyka.* Należy tu jeszcze wspomnieć o pisarzach mistycznych, jak *Ignacy Loyola,* założycie! zakonu Jezuitów; oraz *św. Teresa z Avili* [1] ('¡'1582), która jako autorka odznacza się niezwykłym natchnieniem.

5. *Alonzo de Er cilla* z Biskai (1510—1590) urzeczywistnił marzenie Hiszpanów, napisawszy epos narodowy "Araucana." Jest to historya podboju Chili przez Hiszpanów; miejscami schodzi autor do tonu kronikarza, ma jednak wiele mocy, która go pozwala równać z Tassem.

Inni epicy, jak *Sempron* ("Carolea"), *Laso déla Vega* ("Cortez), *del Barco* ("Argentina") dali dzieła chybione.

6. *Dramat hiszpański w XVI w.* Misterya, zwane w Hiszpanii "autos," rozwinęły się w najżywotniejszą postać literatury hiszpańskiej—dramat. Pierwsi tragicy *Juan de Encina,* (1534), *Gil, Vincente* (ti536), *Torres Naharro* — pisali zarówno akty święte (misterya), jako też i "entremeses" komiczne.

Lope de Rueda (f 1566) pierwszy układał "Pasos"—w rodzaju krotochwili: *Juan de Tomoneda i Juan de la Cueva* roz winęli komedyę.

Najlepszym jednak autorem dramatycznym owych czasów był *Cervantes.*

y. Michal Cervantes de Saavedra (1547—1616), którego życie samo przez się jest ciekawą powieścią, pisał komedye i dramaty ("Życie w Algierze," "Sułtanka," "Mężny Hiszpan," "Szczęśliwy łotr," "Numancya"); dalej nowele ("Novelas ejemplares) i romans pasterski^"Galatea' ').—Sława Cervantesa opiera się na znakomitym romansie p. t. "Don Kichot." ('El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha [2]). W romansie tym autor przez połączenie typu romansów łotrowskich z rycerskiemi —wytworzył efekty niezmiernego komizmu: jest to właściwie wyszydzenie błędne-

1) Z nowych autorów, jak Berseizo, dc Amicis, Farina, M: Serrao, Verga, '<d*Anunzio, Fogazzaro, wiele istnieje przekładów polskich.

2) Przekład biskupa Kossowskiego.

go rycerstwa, co świadczy o upadku “caballerii” średniowiecznej.- Dwie postacie: Don Kichot z jednej, Sanczo Pansa z drugiej— są to nieśmiertelne twory wyobraźni, typy wiekuiste, z których jeden wyobraża pragnienie ideału, drugi jest wcieleniem przyziemnego rozsądku.

8. *Wiek XVII* oznacza najwyższy rozkwit geniuszu Hiszpanii oraz jej potęgi politycznej. Indye Wschodnie i Zachodnie, Austrya, Holandya, Neapol z Sycylią—były to prowincye Hiszpanii. Z drugiej strony namiętna walka o jedność religijną przetworzyła się w fanatyczną nienawiść do wszystkiego, co było innej wiary i do wszelkiej wogóle myśli samodzielnej; Święte Oficyum (t. j. Inkwizycya) paliło na stosach tysiące kacerzy. Po świetnym okresie Karola V i częściowo jeszcze Filipa II—Hiszpania upadła na długie lata.

9. *Liryka*—ma znakomitych przedstawicieli. *Fernán de Herrera* (1524—1591), *Vincente Espinel, Fr. de Rioja, Juan de la Cruz, Man. de Villegas* pisali pięknym i czystym językiem. Natomiast *Gongora y Argote* (71627), wytworzył t. zw. styl uczony (“culto”), który nadmiarem ozdób przypomina styl Mariniego i polski makaronizm. Sposób ten zwany “Gongoryzmem”—znalazł wielu naśladowców i oznaczał zepsucie smaku.

10. *Romans*—głównie się rozwijał w rodzaju łotrowskim. *Ftncente Espinel* (fi634) liryk, słynie głównie jako autor powieści “Marco Obregon;” *Francisco de Quevedo y Villegas* (1645) ogłosił żywot arcyłotra “Pabla z Segowii.”

L. V. de Guevara (fi 644) jest twórcą “Dyabła kulawego”; *aFr. Santos* napisał opowiadania: “Dzień i nocw Madrycie,” “Dyabeł wyzwolony.”

11. *Teatr hiszpański XVII w. wydał kilku* genialnych pisarzy.

Lope de Vega (1562—-1635), początkowo żołnierz, potym ksiądz •—napisał blizko 1500 sztuk dramatycznych.

“Gwiazda Sewilli,” “Kara nie zemsta,” “Dziewica z Limanca,” “Komtur Ocana,” “Nieznana kochanka,” “Noc świętojańska,” “Wdowa z Walencyi,” “Żydówka z Toledo.” Pisał nadto nowele, sielanki, poematy (na wzór Tassa “Tragiczna korona” opiewa śmierć Maryi Stuart, na wzór Ariosta “Angelica”). Na polskie tłum, go Święcicki.

Naśladowcy Lope de Vegi najgodniejsi uwagi są: *Tirso de Molina* (fi648) słynie głównie jako autor “Don Juana”; do dziś ulubiona ' tragedya “Kochankowie z Teruel” była dziełem *J. P. de*

Montalvona; dalej *Juan Ruiz de Alarcom* (’¡T639), którego “Tkacz zSegowii,” “Jak zyskać pokój" i in. sztuki odznaczają się niezmiernym bogactwem fantazyi; *Luis de Belmonte* dał świetną sztukę: Dyabeł kaznodzieja.”

12 . *Pedro Calderon de la Barca* (1600—1681), ur. w Madrycie, był następcą Lope de Vegi w teatrze hiszpańskim—-i jest najwyższym wyrazem geniuszu narodowego: jest rycerski, honorowy, fanatyczny, zarówno realista jak i fantastyk. Język i wiersz nigdy ani przcdtym ani potym nie osiągnął w Hiszpanii takiej świetności, jak u Calderona. Juliusz Słowacki tłumaczył jego “Księcia Niezłomnego,” Karol Baliński—-“Kochanków Nieba”; nadto przekładali go Święcicki i Porębowicz.' (“Sędzia z Zalamei,” “Kochanka Gomeza,” “Lekarz swego honoru,” “Życie sen,” “Mag przedziwny,” “Miłość czarodziejka,” “Echo i Narcyz,” “Klejnoty”). Jego “autos sacramentales” rozwijają do wyżyny arcydzieł dawne widowiska kościelne.

Naśladowcy Calderona —zwolna przechodzą w smak zepsuty. *Aug. Moreto* (f 1669) napisał kilka dobrych sztuk (“Surowy sędzia,’ ’ “Donna Diana,” “Luby Diego”); dziką fantazyą odznaczał się *Fr. de Rojas* (dramat “Garcia del Caslanar”). Późniejsi pisarze A. *de Solis A. de Zamorra, J. de Cañizares')* —mają już tylko znaczenie chwilowe.

Zresztą lista autorów dramatycznych hiszpańskich jest ogromna, a sztuk oddzielnych liczą koło 15,000. Z teatru hiszpańskiego czerpali Francuzi, Włosi, Niemcy i t.d. Tiknor ’) powiada, że teatr hiszpański jest to las ogromny, w którym wszyscy pokr yjomu drzewo kradną.

13. *Szkoła francuska.* Upadek oświaty w Hiszpanii przerywa i łagodzi założenie akademii królewskiej w Madrycie (1714) oraz wpływ kultury francuskiej, której zwiastunem był *Iñigo de Luzan* (1754), krytyk i teoretyk literacki, naśladowca Boileau.

Na wzór Kornela i Racine’a pisali *Cadahalso, Yriarte, Łamanie-’go, Moratin* starszy. *Yriarte* słynie też jako bajkopisarz, naśladowca La Fontaine’a. Jednakże dawny ton często się jeszcze odzywa: *Jose de Cañizares* walczy przeciw szkole francuskiej, odtwarzając wzory Calderona, a w powieści dalej kwitnie rodzaj łotrowski;' jezuita *Fr. de Isla* (fi78i) napisał niezmiernie zabawną “Historyę

1) Przekład pop Zakrzewskiego (1854—1899) «

braciszka Gerundia," gdzie wyszydza kaznodziejów ówczesnych,' na szerokim tle nizin społecznych. Romans hiszpański *picaresco* w XVIII w. znalazł wielu naśladowców, zwłaszcza we Francyi (Le Sage).

14. *Koniec XVlIl w,,* oznacza zerwanie ze szkołą francuską i powrót do tradycyi narodowych.

Ramon de la Cruz (ti8oo) piszę popularne krotoclrwile—i parodye tragedy i francuskich.

L. F. Moratin (1760—-1828)—z powodzeniem odnawia starohiszpańską komedyę i dramat.

Lirycy. Juan Valdes (fi8i7), *lir. Ciefuegos* (dramat "Zorayda"), *Jose de Quintana.* ("Oda na wyzwolenie Hiszpanii w r. 1808") -—również pisywali dzieła sceniczne; tragedye Quintany: *Książę Viseo, Pelayo.*

Proza. De San Felipe napisał "Historyę wojny o tron hiszpań' ski"; *J. B. Murioz* "Historyę Nowrego świata."

14. *Romantyzm*—-nie wielki wywarł wpływ na Hiszpanię; był to niejako powrót do Romanzera i nic więcej: w istocie raczej na Europę oddziałała literatura hiszpańska (Romanzero, legenda o Don Juanie, Calderon, Cervantes). Naród sam wyczerpał się długą walką o ciemnotę.

Fr. Mart, de la Roza (1789—1861) rozpoczyna szkołę romantyczną; tragedya jego "Aben Hamaya"— przypomina najlepsze dni XVII w.

Breton de los Herreros (1800—1873) był autorem wielu dramatów, równie jak *Eug. Hartzenbusch* (1806—1880) ') *Moreloy Cabana* oraz *Equilaz* również są zasłużeni dramaturgowie.

Juan Zorilla (1817—1895) najulubieńszy z poetów romantycznych ; pisał liczne ballady i rapsody rycerskie w stylu romanzera, a nadto obrobił w ostatecznej formie legendę o Don Juanie p. t« "Don Juan Tenorio."

Powieść. Fernán Caballero (Cecylia Faber, Niemka z pochodzenia) w "Soli," "Klemencyi") [2]) i in. maluje życie współczesne z łagodnym realizmem.

Pedro de Alarcon, Pardo Bazan, Perez Galdos, Gonzales, a ostat-

1) Tiknor, Teatr hiszpański (po angielsku),
2) Tłum. Karo) E. (1867},

niemi czasy *Ojciec Coloma—są* to najlepsi dziś powieściopisarze hiszpańscy (realiści).

Z poetów hiszpańskich pierwsze miejsce zajmują dziś: *Becque* autor ballad i erotyków, nowelista fantastyczny, *Echegazay* tragik (“Galeoto,” tłum. J. Kleczyński), wreszcie *Ramon deCampoamor* (■¡■1900) autor “Licencyata Torralby,” (tł. A. Lange), “Doloras,”. “Humoradas,” “Pequeños poemas.”

15. *Katalonia* w połowie XIX zaczęła pisać osobnym swoim narzeczem, chcąc się kulturalnie oderwać od Hiszpanii. Śród poetów katalońskich zasługuje na uwagę *Verdaguer*, świetny poeta, autor poematu “Atlantyda.”

16. *Ameryka Południowa.* Argentyna, Chili, Boliwia, Peru, wreszcie Meksyk—posiadają obfitą, choć mało oryginalną, literaturę hiszpańską. W *Meksyku* odznaczył się *Salvador Quevedo,* a w Chili *Eusebio de la Vega i Alvarez de Santa Fe.*

III PORTUGALIA.

1. *Początki literatury portugalskiej* są małego znaczenia. Icn pieśni i romanse rycerskie — są naśladowaniem wzorów hiszpańskich i portugalskich. “Romanceiro,” zebrany przez króla Dyonizego (Diniz) stanowi właściwie portugalskie opracowanie legend o Cydzie i Rolandzie. Kroniki portugalskie są to przeważnie klasztorne wiadomości o najbliższych wypadkach.

2. Portugalczycy przez dłuższy czas nie odróżniali swojej literatury od hiszpańskiej—i pisali w dwuch językach. *Vasco de Sobeira, Sa de Miranda, Gil Vincente w XV i XVI w.* pisali po hiszpańsku i portugalsku. Dopiero w drugiej połowie XVI w. zjawił się poeta, który wyodrębnił literaturę portugalską od hiszpańskiej; był to *Antonio Ferreira* (1528—1569), autor tragedyi “Inez de Castro.”

W tym też czasie żył jedyny wielki poeta portugalski sławy, wszechświatowej *Luis de Camoens* (1524—1580), ur. w Lizbonie który napisał piękną epopeję, oktawą Tassa i Ariosta, p. t. “Os Lusiadas” t. j. Luzytanie, Portugalczycy, gdyż kraj ten w staro-

---

1) Powieści Cabellcro, Alarcona Valery i O. Colomy—istnieją w przekładzi® Dolskim.

żytności zwal się Lusitania. Poemat ten, epos żeglarski, opiewa najświetniejszy moment dziejów portugalskich. Głównym bohaterem jest tu *Vasco de Gama* treść poematu—stanowi odkrycie drogi do Indyi, a za tło służy ocean Atlantycki i ocean Indyjski, brzegi Afryki, Europy i Azyi; ludy białe, czarne, oliwkowe i żółte kolejno w epopei występują; Matka Boska i Wenus kolejno opiekują się żeglarzami, a żywioły dyszą potęgą rzeczywistej natury. Camoens sam podróżował, dużo cierpiał, niezrozumiany i przyjęty lodowato. Żył w nędzy i umarł w szpitalu 1580 r. Oddawna wieszczył on swej ojczyźnie upadek—i rok jego śmierci był rokiem jej upadku. Od r. 1580 do r. 1640 Portugalia była prowincyą hiszpańską. Nigdy już odtąd nie wydała ani jednego pisarza większego znaczenia.

5. *Wiek XVII i w. XVIII* jest w Portugalii jałowy i bezpłodny. Dopiero w. XIX na nowo przebudził tu ruch literacki. Jest to rodaj romantyzmu, choć z pewnym odcieniem specyalnym. Wskrzesicielem poezyi portugalskiej jest *J. B. de Almeida-Garret* (1799—■ 1854), autor poematów “Camoeus” i “Adorinda,” naśladowca starych romansów i poezyi ludowej *Ale.. de Carvalho e Aranio* (1810—• 77), oprócz poezyi i powieści historycznych — pisał rzeczy polityczne p. t. “Głos proroka.”

L. Aug. Palmerim (ur. 1825) oraz *Tomasz Ribeiro* (w poemacie “Dom Jayme”) są to poeci patryotyczni.

Jako dramaturg i powieściopisarz słynie Franciszek *Gomez de Amorim* (ur. 1827). (“Ludzie leśni,” “Ojczyzna”).

Moderniści. W najnowszej dobie słyną poeci *Jan De Deus i Eugenio de Castro* (autor poematu: “Belkis”).

4. *Brazylia*, od 1822 r. państwo samodzielne ¡wydało oryginalną poezyę portugalską, przez Kreolów głównieuprawianą. *Man. Porto Allegre* (ur. 1806) jest autorem liryk p. t.“Brazilianas”oraz poe: matu epickiego “Kolumb.”

Ant. GonzDiaz. (ur. 1823) piszę piękne tragedye (“Boabdil,** “Lenore de Mendoza”), z dziejów Brazylii.

Dr. Mellos Moraes opracował w sposób bardzo umiejętny “Lé^ gendy czerwonoskórych brazylijskich” .zwłaszcza ludu Guarany

IV. FRANCY A.

1. We Francyi od XV wieku góruje narzecze północne, “li lange d’oil,” język francuski. Literatura prowansalska wymarła-.................. i dopiero za naszych czasów odrodziła się na nowo (t. zw. “felibres”). Romans rycerski, częściowo naśladowany z hiszpańskiego, częściowo zaczerpnięty z bohaterskich powieści o Karolu Wielkim— był długi czas główną lekturą. (“Amadys galijski,” “Amadys grecki,” “Amadys gwiaździsty,” “Florisando,” “Palmerin z Oliwy,” i t. d.

Lirycy. Villon (.François Montcorlier) — pełen życia autor ballad i pieśni, piszący wesoło i bez troski — było niejako ojcem poezyi francuskiej; “chanson” ludowa przyjmuje u niego kształt artystyczny i skończony.

Coquillart, Basselin, Pierre Michault, a zwłaszcza *Karol, książę Orleański* (1391—1467) — mniej lub więcej szczęśliwie naśladowali Villona.

Teatr rozwinął się z widowisk kościelnych; uprawiali go zwłaszcza uczniowie adwokatów i notaryuszów — oni to ułożyli długi czas grywaną farsę “Pathelin” (1480) z życia sądowego.

Pamiętniki, bardzo francuski rodzaj literacki, rozwinęły się już za czasów' W'ojen krzyżowych *(Villehardouin p. w.). W* XIV w. *Froissart* (1337—1401) napisał dzieje swego czasu w sposób fantazyjny i niekrytyczny ; ale *Filip de-Comines* (1443—1509) jest już pisarzem pragmatycznym i głębokim sędzią spraw świata; opisuje on stosunki za czasów Ludwika XI.

2. Wiek XVI. Reformacya we Francyi wywołała ruch znacznie większy, niż we Włoszech i Hiszpanii. Jan Kalwin (1509—1564) założył tu sektę hugonotów' i licznemi pismami (“Institution chrétienne”) obudził ruch literacki; w'plywy włofkie działały' równocześnie.

Poeci. Klemens Marot (f 1544) tłumaczył Psalmy; na sposób włoski pisał elegie i satyry; także figliki. Uczeń jego, M. *de St. Gelais* (1491—'I558) pisał złośliwe epigramy.

Małgorzata de Valois, królowa Nawary, (1492—1549) naśladuje Boccaccia w “Heptameronie.”

Proza. Głównym i najświetniejszym pisarzem XVI w. był *Franciszek Rabelais* (1483—=1553) — satyryk siły wielkiej, który

nikogo i niczego nie oszczędzał; łączył on zdrowy rozsądek zcyniz mem i drwił bez ceremonii ze wszystkiego, co mu się wydawało godnym szyderstwa; tak np. choć sam był księdzem, w sposób surowy karcił duchowieństwo. Główne jego dzieło "Czyny i słowa olbrzyma Gargatui i syna jego Pantaguela" (1535) [1] należy do arcydzieł literatury francuskiej.

■ *Michał Montaigne* (1533—1592) w sławnych swoich "Essais" — wygłasza filozofię sceptyczną.

Amyot (1513—1593) w świetny sposób przełożył Plutarcha.

Zamiast dziejopisów i w tym wieku mamy jeszcze pamiętnikarzy, jak *Seigneur de Brantôme i Biaise de Montluc.*

3. W ostatnich latach *XVI w.* osłabły wpływy reformacyi. Wojna domowa zakończyła się zwycięstwem katolicyzmu. I w literaturze milkną głosy kacerskie i zaczyna się pcezya w duchu kościoła, choć nie kościelna; z drugiej strony, wpływy włoskie również słabną, natomiast rosną wpływy klasyczne, a w dramacie i w romansie wzory podaję Hiszpania.

Powstała grupa siedmiu poetów, zwana, jak w Aleksandryi, *Plejadą* ; była do poezya dworska, uczona, jezuicka i klasyczna. Główni poeci Plejady byli: *Joachim du Bellay* (f 1560), autor sonetów i pieśni; *Pierre de Ronsard* (1524—1585) pisał retoryczne ody oraz niedokończone epos "Ftanciade" (gra we Francyi rolę Kochanowskiego).

Etienne Jodelle de lÂmodie (fi573) — ¡est jednym z pierwszych autorów dramatycznych francuskich. ("Kleopatra", "Dydona" i in.).

Jean Daurat, Ant. de Baif, Remy Belleau, Ponthus dc Thyard —• dopełniali siódemki.

Tak więc pomihąwszy średniowieczną poezyę rycerską, po trzykroć we Francyi rozpoczynali sztukę rymotwórczą różni pisarze: *Villon* —- człowiek z ludu i wielki artysta, *Kłem. Marot*—• uczony, w duchu protestanckim psalmista i satyryk, kształcony na wzorach włoskich — i *Ronsard*- (z Plejady najwybitniejszy) —- inieyator klasycyzmu, który traktował nawet za jaskrawo. Późniejsze czasy złagodziły jego łacino-greczyżnę.

3. Wiek XVII jest wiekiem złotym literatury francuskiej. Włochy już zaczęły wówczas słabnąć pod względem twórczości

1) Dotąd nie przełożone na język polski.

i znaczenia politycznego, a razem i wpływy włoskie upadły we Francyi, choć jeszcze chwilami się odzywają jak np. w pasterskiej powieści “Astrea” przez *Honore d' Urfe* (1568—1625), która miała w swoim czasie szeroki rozgłos. *Jan Mayret* napisał ulubioną “Sylyanie”; również pasterskie pieśni układali *Renaud de Segrais* i *Antonina Deshoulieres* (f 1694).

Natomiast zupełnie narodowe i z lekkim tylko śladem wpływów włoskich są satyry *Mathurina Regnier* (fiói3) i piosenki *Małesherbes’a* (fi628), pr :edstawiciela t. zw. “bon sens” francuskiego. W teatrze natomiast długi czas jeszcze oddziaływa Hiszpania w dramacie, Włosi w komedyi (burleska). *Nicolas de Montreur, Jan Rotrou, Al. Hardy* — jako tragicy wszystko niemal czerpią z autorów hiszpańskich ; *Boisrobort, Savate, Marthe, d’ Ouville* —■ właściwie przerabiają komedye hiszpańskie. Teatr jednakże miał we Francyi podstawę rozwoju w założonej niedawno (1592): “troupe de la comedie française.”

Ostatnim pisarzem, który stoi na granicy między naśladowaniem Włochów i Hiszpanów, a samodzielną twórczością francuską był *Paweł Scarron* (1610—1660), satyryk i pisarz komiczny. Przerobił on na sposób komiczny Eneidę (“Virgile travesti”,) pisał zabawne ody, poemat “Typhon,” romanse (“Roman comique”) i komedye (“Pan i sługa,” “Don Jafet z Armenii,” “Pomagaj sam sobie”).

Trzeba dodać, że pierwsza wielka tragedya francuska “Cyd” Kornela jest jeszcze z hiszpańskiej treści zapożyczona; niemała hiszpańszczyzny znajdujemy też u *Moliere’a.*

4. *Akademia francuska,* której zadaniem było czuwać nad czystością języka, założoną została w r. 1635. Składała się ona z czterdziestu członków, zwanych nieśmiertelnymi. W tym samym czasie nastąpił najwyższy rozwój literatury francuskiej, t. zw. *Wiek Ludwika XIV.* Główni pisarze *Corneille, Radne, Moliere* —• zasłynęli w sztuce dramatycznej. Liryka i proza miały też znakomitych przedstawicieli.

5. *Piotr Corneille* Kornel (1606 — 1684) z Rouen odznaczał się potęgą słowa, logiką myśli i siłą w malowaniu wielkich starć i namiętności; jest on nadludzki, patetyczny i retoryczny. On to wprowadził do dramatu francuskiego t. zw. *zasadę trzech jedności,* czasu, miejsca i działania, rzekomo z Arystotelesa wziętą.

Podług tej że wady w dramacie ma być wstawiony tyko jeden takt, miejce (t. j. dekoracya) powinno być niezmienne, akcya trwa godzin 24. W ten sposób autor jest skrępowany i sztuką jest zwalczyć to skrępowanie.

Później *Boileau* dał rozmaite przepisy dotyczące poezyi fr<%ncukiej ("L'art poetique"), — i dzieło jego stało się kanonem dla Francyi, a potem dla całej Europy. W niedługim czasie (w XVIII W.) smak francuski zapanował we Włoszech, w Hiszpanii, w Anglii, W Niemczech, w Polsce i t. d. Pcezya ta nazywała się *klasyczną. Kornel* był pierwszym tragikiem klasycznym. Dzieła jego główne: "Cyd," "Horacyusze," "Cyna," "Polyeuktes," "Rodogune" i in. [1]

Brat jego *Tomasz Corneille, Fr. Duche* i in. naśladowali Kornela.[1]

6. *Salony.* Oprócz akademii ważną rolę w rozwoju piśmiennictwa francuskiego odegrały salony i życie towarzyszkie. Zwłaszcza sławny był "Hotel Rambouillet," gdzie prócz gwiazd (jak Kornel, Rasyn, Moliere, Boileau) bywali też i mniejsi pisarze, jak K *Voilure* (t 1648) dowcipny liryk; *Jan Chapelain* (11674) autor nudnego eposu "Dziewica Orleańska"; *Georges de Scudery* — napisał niemniej nudny poemat "Alaryk czyli Rzym zwyciężony"; *Magdalena de Scudery* (1607—-1701), jego siostra, pisała powieści malujące życie towarzyskie ("Clełia", "Wielki Cyrus"); *G. de Coste-Calprenede* również był autorem romansów ("Kasandra," "Kleopatra").

7. *Mikołaj Boileau* (1636—1711) był krytykiem i teoretykiem literatury; był on razem prawodawcą smaku i poezyi i ze dwieście blizko lat uważano go za powagę niezachwianą. Dopiero Niemcy i Anglicy na końcu XVIII w. przełamali wpływ tego pisarza, przeciw *klasycyzmowi* wystawiwszy *romantyzm.* Głównym jego dziełem była wierszem napisana "Księga o sztuce poetyckiej" ("L'art poetique"); pisał nadto "ody", "satyry," i "listy" [2] oraz poemat komiczny "Pulpit."

Z jego naśladowców godny pamięci *Jan Baptysta Rousseau* (1670—1741), który pisał "ody" i "listy" w stylu Boileau.

8. *Jean Radne* (1639—1699) — trzymał się zasad Boileau w

1) Cyd tłum.-(Morsztyn i L. Osiński), Horacjusze. Cynna, Polyeukt—■ L. Osiński. Ostatniemi czasy obrobił "Cyda," Stan. Wyspiański — zupełnie swoiście.

2) Listy i satyry — Gorczyczewski 1818; Sztuka rymtwórcza — MaciuńskL 1826.

dramacie, ale odznaczał się pewną lirycznością, która go zbliża do romantyków; jeżeli Corneille budzi głównie podziw i grozę, to Racine, przeciwnie, wzrusza serce. Ważniejsze jego sztuki: “Andromacha,” “Britannicus,” “Berenice,” “Bajazet”, “Mitrydates,” “Ifigenia,” “Fedra,” “Estera,” “Athalia” [x]).

Naśladowcy Racine’a *J. N. Pradon* (t 1689) — autor “Hipolita” i “Regulusa;” *A. de la Fosse* (Manlius;) *Fil. Quinau.lt* (tragedye “Asftabe,” “Tiberyusz;” opery — “Armida” (“Roland,” “Aiys”).

Najznakomitszym uczniem Rasyna byt *Crebillon* starszy (1674—-1764), zwany *le terrible*, dla zamiłowania w sytuacyach okropnych. (“Atreus,” “Elektra,” “Semiiamis,” “Kserkses,” “Pyrrus,” “Katylina”).

9. *Jan Baptysta Poquelin Moliere* (1622—1673) zwany *Molierem*, jest największym mistrzem komedyi nowożytnej: Goldoni i Fredro — .to jego naśladowcy.Od wysokiej komedyi do farsy wszystko Znajdziemy u niego. Stworzył liczne typy ludzkie, jak Alcest, Tartufe, Harpagon — które dotąd mają pełnię życia. Korzysta! ze wszystkich źródeł: z komedyi greckiej, rzymskiej, włoskiej i hiszpańskiej; ale stworzył rodzaj własny, narodowy i ogólno ludzki. Główne jego sztuki: “Szkoła mężów”, “Szkoła żon,” “George Dandin,” “Mieszczżanin-szlachcic,” “Mizantrop,” “Świętoszek,” “Chory z urojenia” “Kobiety uczone,” “Pan de Pourcognac,” “Amfitryon,” “Don Juan” i in .[2]).

Naśladowcy Moliere’a *J. Regnard, Dancourt, Dufresny, Cyrano de Bergerac*[3]*) Legrand* (“Le roi du pays de Cocagne”) pisali z mniejszym talentem, w tym samym tonie i rodzaju.

10. *Poesie legere* — tak się nazywała we Francyi literatura z odcieniem piosenkowym, żartobliwym, wreszcie bajka: był to protest przeciw nadmiarowi klasyczności. — Głównym tego rodzaju poetą był *Jan de Lafontaine* (1621—1695) — bajkopisarz znakomity, którego u nas naśladował Krasicki, Niemcewicz, Morawski i wielu innych. Pisał też “Contes poétiques” w stylu Boccaccia.

Lafontaine’a naślad.ował *Jacques Vergier* (f 1720) w swych “Contes poétiques.” Piosenkarze (chansonniers), których akademia

---

1) W r. 1859 we Lwowie wydał Kopystyński tragiedje Rasyna.
2) .Podróż na księżyc — przerobił Tripplin.
3) M. tłum. Urbański, Zalewtki, Szymanowski i in.

potępiała, godniejsi uwagi: *abbe Guillaume de Chaulieu* (f 1720), *Suiller de la Farę, Al. Lainez, Bachaumont* i inni.

Oryginalny rodzaj wymyślił *Perrault* (1626—-16703), zebrawszy podania ludowe (“o kopciuszku,” “o czerwonym kapturku,” “o Tomciu Paluchu” i t. d.,) które obrobił po literacku, prozą, z niesłychanym wdziękiem. (“Contes”).

Romans. Hrabina de Lafayette wydała “Princesse de Cleve” i “Henrykę- Angielską;” *hrabina d' Aulnoy*— “Osobliwości hiszpańskie;” *Rabutin de Bussy* (1618—1693) w swojej “Histoire amouieuse des Gaules” — stworzył rodzaj literacki, sprośny i cyniczny.

11. *Proza* osiągnęła najwyższą doskonałość we Francyi. “Listy’’ pisali wzorowo J. *de Balzac,* poeta *Voiture,* pani *de Sevigne; Saint Evremond,* poprzednik Rousseau’a, satyryk i filczof; wreszcie *Fontenelle* (1657—1757), autor dzieła “Pluralite des mondes.”

Mówcy —■ zwłaszcza kościelni — w sztuce kaznodziejskiej doszli do mistrzowstwa, jak *Bourdaloue, Flechier, Massillon,* a przedewszystkiem *Bossuet,* Skarga francuski.

Prozę filozoficzną uprawiali: *Błażej Pascal* (1624—1662,) myśliciel chrześcijański niezmiernej głębokości; przeciwnik Jezuitów — ogłosi! w “Listach z prowincyi” — gwałtowną przeciw nim polemikę. — Jego “Myśli” są arcydziełem aforyzmu.

Fr. Fenelon (1651—1715), prócz dziel teologicznych, napisał “Arkadyę” — na wzór Rzeczypospolitej Platona; “Rozmowy zmarłych,” Wielość światów” wreszcie najgłośniejsze “Przygody Telcmaka.”

Pierre Bayle (1647—1706) ułożył “Słownik filozoficzny,” jako zapowiedź Encyklopedyi.

Aforyzmy i zdania ucinkowe pisali: *książę de la Rochefoucauld* (f 1680): “Máximes,” *Chamfort, Vanvenargus,* wreszcie *Labruyere* (f 1699), którego dzieło “Les caracteres” świadczy o głębokiej znajomości człowieka.

12. *Historya.* Głównym dziejopisarzem był *Jacques Benigne Bossuet* (1627—1704), biskup Meaux, znakomity kaznodzieja. Napisał on “Pogląd na historyę powszechną” oraz “Dzieje reformacyi.”

Charles Rollin ułożył “Historyę starożytną.”

Pamiętniki pisali -.*Filip de Mornay* (1549—1623) jeszcze za cza-

sów Henryka IV; *kardynał de Retz* (1613—1679) popisał “dzieje Frondy.”

13. *Koniec XVII w.* odznacza się tryumfem szkoły klasycznej, lecz pewnym wyczerpaniem twórczości, tak, że Francuzi zaczynają nanowo czerpać ze źródeł obcych.

W teatrze zapanowała opera komiczna i wodewil; a przez połączenie pierwiastków komicznych i tragicznych powstała t. zw. “komedya płaczliwa.” Na schyłku panowania Ludwika XIV zasłynął *Fil. Ner. Destouches* (1680—1754) —jako autor nauczających, a razem wesołych krotochwil.

Rene Lesage (1668—1747) pisał komedye na sposób hiszpański, tłumaczył “Don Kichota,” WTeszcie obrabiał bardzo umiejętnie lotrowską powieść hiszpańską. Najsławniejsze jego dzieła są: “Dyabeł kulawy” oraz “Gil Blas z Santillany.” (Po polsku wyd. Merzbacha). Oryginalna komedya jego “Turcáret”— miała znaczenie polityczne.—Mniejszej wagi są powieści: “Bakałarz z Salamanki,” “Przygody kawalera de Beauchune.

14. Uwaga. Smak francuski, duch klasyczny, zasady Boileau upowszechniły się we Włoszech *(Riccoboni)*, w Hiszpanii (de *Luzau)*, w Anglii *(Pope}*, w Niemczech *(Gottsched}*, w Polsce *(Sl. Ko~-narski}*, w Rosyi *(Łomonosow}* — i t. zw. klasycyzm panował prawie wszędzie do początków XIX w.

15. *Wiek XVIII* liter, francuskiej—■ jestto tak zwany wiek oświecenia, wiek filozoficzny. Ideje humanizmu sięgają coraz szerszych kół; rozwija się sceptycyzm religijny, a zarazem lekceważenie powagi władzy, wreszcie duch oporności, który zewnętrznie wyraził się w postaci rewolucyi. Kierownikiem tych idei była “Encyklopedya” ■— dzieło zbiorowe, przedstawiające w porządku alfabetycznym wszystkie wyniki ówczesnej wiedzy i filozofii. Wszyscy znakomici ówcześni pisarze, z małym wyjątkiem, należeli do współpracowników tej ogromnej Księgi.

16. *Encyklopedya.* Pisarze, którzy przyjmowali udział w jej układzie, noszą nazwę encyklopedystów. Oto główni pisarze tej grupy.

D. Diderot (1713—1784), matematyk i filozof, pisał popularno« filozoficzne rozprawy (“O zasłudze i cnocie,” “Listy o głuchoniemych,” “o ślepych”). — W Rozprawach filozoficznych, w “Rozmowach z D'Alembertem” wyraził swój materyalizm. Pisał też o sztuce (“Salon’’); układał dramaty mieszczańskie ("Syn natui

ralny,” “Ojciec rodziny”), romanse (“Zakonnica,” “Le neveu de lùmeau”). Uchodzi on za zwiastuna romantyzmu realistycznego.

J. d’ Alembert (1717—1783) napisał przedmowę do Encyklopedyi (“klasyfikacya wiedzy”), układał mowy pochwalne w Akademii. Słynny matematyk.-

Cl. Helvetius (1715—1771) — materyalista bezwzględny napisał “L’homme-machine.” *Holbach* — wydał “System natury”. —- Nadto do koła Encyklopedystów" należeli *St. Lambert,* autor “Katechizmu powszechnego”; *Tomasz Raynal* (“Historya handlu z Indyami”); *Volney* ogłosił rzecz o religii p. t. “Ruiny”; *Marmontal* (t !799) i *Laharpe* (f 1803) krytycy literaccy, wyznawcy klasycyzmu; wreszcie *M. Grimm,* Niemiec, którego “Correspondance littéraire” jest bardzo ciekawa pod wzgzędem historyczno-literackim.

Jednakże duszą encyklopedyi był *Voltaire i J. J. Rousseau.*

17. *Francois M. Aroxet de Voltaire* (1694—1778) wstrząsnął światem, jako wróg duchowieństwa i kościoła, wyznawca deizmu. — Pobyt w Anglii nauczył go cenić swobodę słowa i wolność osobistą; nadto zapoznał go z nauką angielską *(Newton)* i sztuką (Szekspir). — Życie jego było ciągłą walką między więzieniem, w ygnaniem, a przygodami miłosnemi. — Wiele było w nim lekkomyślności. — Pisarz wielostronny i płodny. Poemat “Henryada” opisuje walkę hugonotów. — “Listy z Anglii” stanowią apologię tego kraju, a “Rzecz o metafizyce” “Elementy Newtona” rozwijają mądrość angielską.

Jako pceta wyznawał zasady Boileau i nasposób klasyczny pisał dramaty. (“Merope,” “Mahomet,” “Zaira,” “Alzira,” “Tankred”). “Satyry,” “ody,” wiersze szydercze,-wreszcie cyniczny poemat (“La Pucelle”) -—dopełniają jego działalności poetyckiej. — Powieści, jak: “Prostak” “Kandyd,” “Zadig” “Mikromegas,” “Księżniczka z Babilonu” — mają podkład filozoficzny.— Z tematów historycznych “Badania nad obyczajami i duchem ludów,” “Wiek Ludwika XIV,” “Historya Karola XII,” “Historya Piotra Wielkiego.”

18. *Jan Jakób Rousseau* (1712—1778), » Genewy — był antytezą i dopełnieniem Woltera. Wolter był geniuszem śmiechu, Rousseau płakał; Wolter był to miażdżący rozum, Rousseau — głębokie uczucie,—Rousseau odkrył naturę, prostotę, serce; nau-

czyi ludzi płakać, wzruszać się i kochać. Jest on ojcem romantyzmu, on też nauczył nas patrzeć w siebie. “Wyznania” jego są dziełem szczerym aż do cynizmu. — Jego rzeczy filozoficzne społeczne: “O nauce i sztuce,” gdzie dowodzi szkodliwości cywilizacyi, “O początku nierówności między ludźmi,” “O umowie społecznej ”— były podstawą nowożytnej demokracyi. Romanse jego-: “Emil czyli o wychowaniu” i “Nowa Heloiza” — natchnęły ludzkość nowemi uczuciami.

W rodzaju Rousseau’a, *Bernadin de Saint- Pierre* (1737—1814) napisał pełną wdzięku naturalnego powieść p. t. : “Paweł i Wirginia.” (Istnieje po polsku).

19. *Charles Montesgieu* (1689—-1755) zaczął od satyry (Listy perskie) i romansów (Wenera z Knidos, Lyzymach), a skończył na głębokich rozprawach prawno-społecznych “O wielkości i upadku Rzymian,” “Duch praw.” (Jest polski przekład).

lir. Henryk Mirabeau (1749—1791) genialny mówca rewolucyi, pisał też pełne życia “Listy do Zofii” i in. utwory.

Hr. de Saint Simon — ogłosił znakomite “Pamiętniki” swego czasu.

20. *Poezya naiwna* albo *tkliwa* stanowiła przeciwwagę krytyczno-negacyjnego ducha owego czasu.

Pierre Marvinaux (J 1763) pisał sentymentalne kómedye (“Gra przypadku,” “Próba,”-“Fałszywe wyznania”); i romanse (“Maryama,” “Parweniusz”). Jego tkliwość nazwano Marivaudage.

J. P. Florian (f 1794) pisał “Bajki” na wzór Lafontaine’a; romanse pasterskie (“Estella”) i moralne (“Numa Pompiliusz,” “Wilhelm Tell).

Al. Piron (f 1793) piosenkarz; komedya “Metromanie.” — *Prevost d’ Exiles* (f 1763) słynie jako autor romansu: ’’Manon Lescaut”. — *F. B. Cresset* f(1777) napisał poemat komiczny “Vert-Vert” (historya papugi). ■— *Parny* — poemat komiczny a bluźnierczy: “Wojna bogów”.

Crebillon młodszy (f 1777) pisał cyniczne romanse (t. zw. galants), jak “Sofa,” *Ret-if de la Bretonne* (-1734—1805), ponury a bezwzględny sędzia swych czasów, był poprzednikiem naturaizmu. *Louvet de Couvray* (1760—I797) napisał sławny swojego czasu romans “Przygody kawalera Faublasa.”

Najświetniejszem zapewne pisarzem tego okresu był *Pierr6 Auguste Caron*, zwany *Beaumarchais* (1732—1799); pisał on pam->

flety, pamiętniki, komedye płaczliwe ("Eugenia," "kupiec 1 yobski"); ale sława jego polega na dwuch wybornych komedyach: "Cyrulik Sewilski" i "Wesele Figara." (Uważajmy, że i tu jeszcze są motywy hiszpańskie).

21. *Poezya Rewolucyi*— miała wielu piosenkarzy i autorów koturnowych, którzy grali rolę Brutusów i lepublikanów rzymskich. — Najsławniejsza, tyrtejska pieśń rewolucyi, zwana "Marsylianką" była dziełem poety-muzyka *Rouget de V Isle'a* (1760—-1835). — Doskonałością formy odznaczał się *Andre Chenier,* (1762—1794), z matki Greczynki i prawdziwie grecki nastrojem: miłość swobody łączyła się w nim z grozą okrucieństwa; pod względem literackim zwiastuje on romantyzm; również zwiastuje romantyzm r. zw. *Literatura emigrantów,* do której należała *pani de Stael i Chateaubriand.*

Pani Luiza Germaine de Stael, z domu Necker (1766—1817), pieprzyjaciółka Napoleona, żyła za granicą Francyi. — Dzieło jej "O Niemczech" wywołało przewrót w literaturze; Francuzi zrozumieli, że poza manierą Boileau — jest jeszcze cały świat. "Literatura w związku ze społecznością" wykazuje rozmaitość literatur w różnych krajach. Jej romanse: "Korynna" i "Delfina" spokrewnione są z Heloizą Rousseau'a. (Po poi. wyd. Merzbach).

Fr. de Chateaubriand (1768—1848) z Bietanii — przebywał długo w Ameryce, walczył w imieniu Burbonów o królewskość i p rwagę kościoła. Jest on prawie romantyk, silniej jeszcze niż pani de Statel. Dzieła jego są: "Męczennicy" (poemat prozą z pierwszych wieków chrześcijaństwa); "Atala," "Rene," "Natchez' (wspomnienia z Ameryki); "GWa<ni z Abencenagów" (romans z historyi Maurów). — Nadto wydał: "Genusz chrystyanizmu czyli piękności religii chrześcijańskiej." (Wyd. pols. Merzbacha), *Rene* — był to pierwowzór wielu dusz samotnych: Werterów, Chi'd-Haroldów, Gustawów.

22. *Cesarstwo* — przygnębiająco oddziałało na literaturę. Kiedy w Anglii i w Niemczech romantyzm już zapłodnił genialnych pisarzy, Francy a zatrzymała się na suchym klasycyzmie. — *Louis Fontanes* — retor liryczny; *J. B. Legouvé* († 1812) liryk dydaktyczny ("Zasługa niewiast") i tragik ("Henryk IV", "Epicharis i Nero"). *Józef Chenier (f* 1811) tragik — ("Karol IX," "Jan Calas," "Grach," "Tymoleon," "Tyberyusz"); *A. V. Arnault* (tragedya "Belisaryusz", "Sulla"; opery; "Westalka," "Kortez")

I inni pisarze z czasów cesarstwa nie osiągnęli wyżyn geniuszu.

Godny pamięci, mało znany poeta *Nepomucen Lemercier.* — Nadto przerósł innych *Kazimierz Delduigne* (1793—1843), klasyk z odcieniem romantyczno-rewolucyjnym; pisał tragedye(“Paryas,” “Nieszpory Sycylijskie,” “Ludwik XI,“ “Marino Falieri”; komedye “Szkoła starców,” “Aktor”). — *Karol Nodier* (1783—• 1844) — pisał fantastyczne romanse (“Malarz z Salzburga”, “Teresa Auber”) i “Wspomnienia z czasów rewolucyi i cesarstwa.”

23. *Romantyzm* — wynikł z oddziaływania Anglii i Niemiec na literaturę francuską, a także z odkryć takich, jak poezya ludowa, poezya trubadurów, rycerski epos średniowieczny, zapomniana poezya Villona i Ronsarda.

Piotr Jan Beranger (1780—1857) słynie jako największy “chansonnier”, piosenkarz, dotąd ukochany i popularny. (Tłum. Syrokomla i Korotyński).

Wiktor Hugo (1802—1885)—‘duch potężny, trybun ludowy, piewca natury, Boga i historyi; liryk, tragik, powieściopisarz, satyryk, polityk, teoretyk sztuki, twórca nowego jej kanonu, ojciec romantyzmu. Pisał wiele. Poezye: “Ody i Ballady,” “Pieśni wschodnie,” “Pieśni o zmroku,” “Liście jesienne,” “(Światła i cienie.” — Dramaty: “Hernani,” “Kromwell,” “Marion de Lorme,” “Kroi się bawi,” “Lukrecya Borgia,” “Burgrafowie” *i* t. d. — Poematy: “Legenda Wieków,” “Koniec Szatana,” “Osieł,” “Napoleon Mały,” “Kaźni” (Les châtiments). — Romanse.'“Bug Jargal,” “Chan islandzki,” “Notre Dame,” “Pracownicy morza,” “Nędzarze.” — Studya polit, i literac.: “Historya zbrodni” (zamach stanu Napoleona III), “Ren,” “Szekspir,” “Choses vues.” (Po poi. Kiciński, Szymanowski, Podwysocki, Sawicki, Hodi i in.).

Alfons Lamartine (1790—1869) liryk—napisał: “Contemplations,” “Harmonies,” poemat “Jocelyn”; (tłóm. M-ski) kilka powieści (“Genevieve,” “Graziella”); “historyę Girondystów.”

Alfr. de Vigny (1799—1863) — artysta skończony, pisał drobne poematy (“Eloe,” “Mojżesz,” “Dolorida”), dramat “Marszałkowa d’Ancre,” powieść “Cinq Mars” (wyd. po poi.).

Alfr. de Musset (18x0—1857) — autor wielu pięknych liryk ‘‘Roiła” (“Noce”), opowiadań włoskich i hiszpańskich, komedyi (zwanych “Proverbes”) i dramatów. Napisał wreszcie prozą ^Wyznania dziecięcia wieku.”

Prosper Merimee (1803—1870 — nowellisfa świetny, miłośnik rzeczy egzotycznych) “teatr hiszpański,” “pieśni serbskie”), autor dzieła historycznego: “Jacquerie.”

Aug. Brizeux, Emil i Ant. Deschamps, Louis Vilel—pisali poezye. — *Paul Lacroix {Jacob le bibliophile}* pisał średniowiecznym językiem rzeczy średniowieczne.

Sainte Be-uve, oprócz poezyi, przedewszystkim zasłynął jako znakomity krytyk (“Portraits littéraires”, “L’histoire de Port Royal,” “Causeries de Lundi” — 70 tomów, “Poesie française au XIII Siede”).

Aleksander Dumas (1803-—1870) *ojciec*—■ autor licznych głośnych, pełnych fantazyi i ruchu powieści. (“Trzej Muszkieterowie,” “Pamiętnik Lekarza,” “Królowa Margot,” “Dwie Djany,” “Czterdziestu pięciu,” “Mohikanowie paryscy”) i wielu, wielu innych.

Pisarze filozoficzno-moralni, jak *hr. K. Montalembert* (1810—• 1870), *F. B. Lacordaire* (1802—1861) i *Robert de Lamennais* (1782—• 1857) starali się zwalczać sceptycyzm powszechny, podnoszą zmysł religijny. (Lamennais, naśladując Księgi Pielgrzymie Mickiewicza, napisał: “Paroles d’un croyant” oraz ‘Księgę Ludu”).

P. L. Courrier (f 1825), pisarz pełny dowcipu, ożywiony idejami politycznemi; dzieła jego: “List do panów z Akademii napisów i sztuk pięknych;” “Gazeta wiejska;” “Dziennik winiarza.”

Historya miała też wielkich pisarzy: *Aug. Thierry* ułożył “Dzieje zdobycia Anglii przez Normandów;” *Am. Thierry*— “Dzieje Gallów”; *P. de Barante* — “Historyę Książąt Burgundzkich.”

Jules Michelet (1795—1874) jest autorem znakomitej “Historyi Francyi. — (Pisał nadto wiele dzieł filozoficzno-poetycznych, jak: “Kobieta,” “Miłość,” “Dziecko,” “Ptak,” “Owad,” “Morze,” “Czarownica” i t. d).

Edg. Quinet, oprócz poematów prozą (“Merlin,” “Napoleon,” “Ahaswer”) jest autorem dzieła “Nowy Duch” —i wielu prac krytycznych oraz historycznych.

Fr. Guizot (1787—1874), minister za Ludwika Filipa, wydał “Historyę rewolucyi angielskiej," “Historyę cywilizacyi we Francyi."

Adolf Thiers (1797—1877) jest autorem “Historyi rewolucyi francuskiej,” oraz "Historyi konsulatu i cesarstwa."

VWemain — ogłosił “Obraz literatury XVII w." i “Obraz &

tera tury średniowiecznej,” *Sismondi* —- napisał “O literaturach południowych Europy.” — *Nisard* __ “O literaturze łacińskiej z epoki upadku.”

24. *Literatura za Ludwika Filipa.* (1830—1848). — Romans jest główną formą literacką tych czasów.

Georges Sand (Aurora Dudevant, (1804—1876)—’autorka wielu powieści. (“Indiana,” “Lelia,” “Leone Leoni,” “Consuelo”, “Margrabina,” “Melchior,” “Joanna” i t. d.). “On i Ona” — historya jej romansu z Szopenem, “Dzieje mego życia,” “Listy podróżnego”— są w rodzaju pamiętnikowym.

I *Honoryusz Balzac* (1799—1850)—w dziele p. t. “Komedya ludzka” ułożył szereg genialnych, prawdziwie nowoczesnych romansów. (“Eugenia Grandet,” “Ojciec Goriot,” “Kobiela trzydziestoletnia.” “Kuzynka Betty,” “Stracone złudzenia”). — Romantyzm staje się u niego realizmem. — Romanse mistyczno-filozoficzne: “Serafitus Serafita,” “Louis Lambert,” “Poszukiwacz bezwzględności. ”— Pełne mądrości dzieło: “Fizyolofia małżeństwa.”

Romans intrygi — odpowiada dawnym bajkom czarodziejskim Pełnym fantazyi i efektów był *Eugen. Sue* (1804—1857); dzieła jego: “Tajemnice Paryża,” “Tajemnice ludu,” “Żyd wieczny tułacz,” “Siedem grzechów głównych.” *Fred. Soulie* (1800—1847) napisał niezmiernie ciekawe “Pamiętniki szatana” — *Paul Feval* (1817—1887) ogłosił “Tajemnice Londynu” (pod nazw. Trollope), “Syn szztana,” “Kapitan Simon,” “Raj kobiecy” i t. d.

Głównym autorem scenicznym był *Eugeniusz Scribe* (f i860) bardzo zręczny, choć płytki komedyopisarz; ogłosił wiele komedy, granych na wszystkich scenach.

25. *Drugie cesarstwo.* — Chwilowo stary klasycyzm francuski nanowo zwycięża. *Fr. Ponsard* (f 1867) tragedyami “Agnieszka,” “Lukrecya;” komedyami “Giełda,” “Pieniądz i honor” — zasłynął szeroko. — *F. Autran, V. de Laprade* — i inni poeci wracają do motywów greckich, a w poezyi zwolna powstaje szkoła neo-romantyczna, która później przetwarza się w Parnas.

Teofil Gautier (“Emaux & Camees”), *Teodof de Banville* (“Odes unambulesques”), *Leconte de Lisle* (“Poemes barbares,” “Poemes antiques,” “Poemes tragiques); *Sully Prudhomme, Catulle Men~des, Fr. Coppee, Glatigny, Dierx* i in. tworzyli ParnaX.

Do Parnasu należał też *Karol Baudelaire* („Fleurs du mal”)» który wywarł wielki wpływ na poetów ostatniej generacyi.

Henry Murger (j 1861) w swej “Vie de Boheme”dał obraz cyganeryi literackiej.

Powieść społeczna rozwija się bujnie. *Feli- Pyat* (1810—1888) — pieśniarz robotnik. *Pierre Dupont, G. Leroy* i in. tworzą w duchu rewolucyi 1848 r.

Ernest- Feydeau (f 1873; “Fanny,” “Romans młodej kobiety,” “Hrabina de Chalies”). *Edmund About, Mario Uchard, Adolf Belot, Henri Meilhac* (“Froufrou”), *Th. Barrière* (“Fałszywi poczciwcy)” — pisali powieści i komedye tendencyjne t. j. nauczające. — *Erckman-Chatrian* pisali powieści z życia Alzacyi; zwłaszcza zasłynęli po wojnie 1870 r. *Alex. Dumas syn* (1824—1894) był autorem wielu modnych rcmansów (“Dama kameliowa,” “Dyana de Lys,” “Pół świat,” “Sprawa Clemenceau”) i komedyi “a these.”

Oktaw Feuillet (1822—1892) podobnież., Romanse jego: “Miłość ubogiego młodzieńca,” “Pandę Camors,” “Hjstorya Paryżanki” i in.; dramaty: “Dalila,” “Montjoie,” “Julia Trecoeur.’ *Emile Augier* (ur. 1820) ; dzieła sceniczne: “Gabryela,” “Zięć pana Poirier,” “Bezczelni,” “Syn Giboyera,” “Rodzina Fourchambault.” *Wiktoryn Sardou* (ur. (1831), płodny autor dramatyczny “Safanduły,” “Nasi serdeczni,” “Nasi poczciwi wieśniacy,” “Dora,” “Fernanda,” “Rabagas,” “Serafina,” “Daniel Rochat.”

Godni uwagi pisarze satyrycy:: *Alfons Karr* (“Les guêpes,”) *Laboulaye* (“Parie en Ameriqeu”).

26. *Naturalizm* — powstał po upadku cesarstwa, w t.zw. trzeciej Republice. — Twórcą tego kierunku, który maluje tylko prawdę t. j. życie codzienne — był *Gustave Flatibert* (1821 — 1880), autor powieści “Madame de Bovary,” gdzie nadzwyczaj drobiazgowo opisuje życie lekarza na prowincyi i dramat miłosny jego żony. — W dziele “Wychowanie sentymentalne” wyszydza roinantyzm. W “Salambo” (z czasów kartagińskich) na sposób realistyczny opracowuje zasadę romantyczną. “Kuszenie św. Antoniego” jest tragedyą duszy' ludzkiej, która się chwieje między koniecznością fizyczną a wyzwoleniem moralnym.

Alfons Daudet (ur. 1840) naśladował sposób Dickensa, wdzięczny humorysta. (“Tartarin z Tarasconu,” “Fromont i Risler, ‘‘Numa Rumestan,” “Jack,” “Nabab,” “Królowie na wygnaniu/’. “Safo/’ “Ewangelistka” i t. d.).

Emil Zola (ur. 1840) rozwinął i uzasadnił teoryę naturalizmu; uwa a go za sztukę opartą na wiedzy, a przeto nie dopuszcza fantazyi, tylko chce malować rzeczywistość. Uznając teoryę dziedziczności, wystawia w całym szeregu romansów historyę jednej rodziny i cykl ten zwie się: “Historyą Rougon-Macąuartów.” Stawiając swych bohaterów w rozmaitych otoczeniach, w dziele swoim daje on ogromny obraz rozmaitych centrów dzisiejszego życia: targ żywności “Brzuch Paryża;” szlachtuz, — “Assomoir,” wyścigi konne i życie kokot—• “Nana;” fabryka i kopalnia — “Germinal;” życie duchowieństwa — “L’abbe Mouret;” wielkie magazyny-—“Au bonheur des dames;” wieś-—“La Terre;” sztuka — “Oeuvre;” giełda —• “L'argent;” armia — “La debacie” — kolejno stają przed nami. Pisał też wiele dzieł krytycznych; ostatnio zajął się polityką. Opisał jeszcze powięściowo trzy miasta: “Rzym” — “Lorudes” — ‘Paryż”; i napisał ewangelię “Płodność” — “Praca” i t. d.

Edmund i Jules Goncourt’owie (ur. 1822 i 1830) ■—-wprowadzili do Europy kult japończyzny i zamiłowanie XVIII w. Byli to świetni styliści; pisali zawsze wspólnie. “Rene Mauperin,” “Manette Salomon,” “Siostra Filomena,” “Pani Gervesais,” “Bracia Zemgano.”

J. K. Huysmans, Belgijczyk, zaczął od naturalizmu, a skończył na mistycyzmie. Z okresu mistycznego słyną jego dzieła: “Na opak,” “Tam,”' “Katedra,” “Żywot Ś-tej Ludwiny.”

Guy de Maupassant (ur. 1850) pisarz pełny elegancyi i dowcipu gallijskiego; nowelista nieporównany, klasyk co do formy. (“Panna Fili,” “Mont Oriol,” “Fort comme la mort,” “Bel Ami” “Une vie").

Z innych pisarzy godni uwagi — *Jan Richepin* — pisał powieści (“ Lep,” “Nana Sahib”), ale głównie słynie jako poeta tendencyjny, bezbożny (“Bluźnierstwa,” “Pieśni nędzarzy”).

Fernand Faire maluje życie duchowieństwa. (“Abbe,” “Tigranes”).

Paweł Bourget — *zaczyna* szereg przeciwników naturalizmu; jest on t. zw. psychologiem, maluje głównie wewnętrzne walki ducha. (“Straszna zagadka,” “Kłamstwa,” “Uczeń”).— Pisał też bardzo dobre studya literackie p. t. “Szkice psychologiczne.’*

Piotr Loli — lubuje się w obrazach natury i egzotykach : “Rybak:

Islandzki,” "Chryzantema,” “Otaita” î t. p. rzeczy japońskie, polinezyjskie.

27. *Symbolizm.* Jak widzieliśmy, Huysmans oderwał się od szkoły Zoli ; również Bourget wystąpił przeciw niemu i od 1880 r. widzimy we Francyi zwrot do mistyki; jestto w pewnym sensie powrót do romantyzmu. — Jednocześnie nastaje odrodzenie poezyi. — Dwaj poeci *Stefan Mallarmé i Paweł Verlaine* zaczynają tworzyć poezye w zupełnie nowy sposób, który łamie naturalizm; piszą symbolicznie. Z innych poetów nowej szkoły celniejsi są: *Jan Moreas, Rene Ghil, Stuart Merill; dalej Henri de Regnier i Francis Viele-Griffin,* oraz Belgijczyk *Emil Verhaeren* i znakomity *Maurycy Maeterlinck.*

Jako powieściopisarze przeciw-naturalistyczni najważniejsi: *Barbey d'Aurevilly i hr. de Villiers del’ Isle Adam)* z innej strony *Anatol France.*

28. *Krytyka literacka* — “dusza literatury francuskiej” ■— rozwinęła się do wysokiej doskonałości. Dwaj pisarze: *Ernest Renan* (“Prorocy,“ “Apostołowie,” “Życie Jezusa,” “Studya religijne”) oraz *Hipolit Taine* (“Historya Literatury angielskiej,” “Filozofia sztuki,” “Historya Rewolucyi francuskiej“) — ogromnie wpłynęli na umysłowość Francyi i poza jej granicami — siłą swego talentu i energią poglądów.

Z późniejszych kry tyków zaznaczymy: *Pawia Bou-rgeta* (“Essais psychologiques’ ’), *Jules Lemaitre'a* (Les contemporains“), *J. Hennequina* (“Krytyka naukowa”), wreszcie *Brunetiere'a* (Ewolucya literatury”).

Literatura belgijska — właściwie jest tylko gałęzią francuskiej, ale odróżnia się od niej półgermańskim pochodzeniem pisarzy. *Huysmans, Verhaeren, Maeterlinck* o których mowa była wyżej, są belgijczykami. Również Belgowie są: *Kamil Lemonnie,* (Zola belgijski), *Edm. Giraud, Alb. Samain, George Eckhoud, Khnopf, Mockel, Iwan Gilkin* i t. d. Młodzież belgijska grupuj- się koło pisma “Wallonie” i “Jeune Belgique.” — Niektórzy piszą też w narzeczach, już to po flamandzku, już po wallońsku.

---

1) Tłum, Z Przesmycki.

Ltteratura prowansolska odrodziła się kolo 1850 r. przez t. zw igrzyska kwiatowe (“jeux floraux), t. j. turnieje poetyckie, odnowione po wielu stuleciach w Mont-Pellier, dawnej stolicy królowej Małgorzaty. — Grupa młodzieży z Prowancyi zjednoczyła się pod nazwą *Fdibrów* w związek poetycki.

Głównym i najświetniejszym poetą tej grupy był *Mistral,* autor pięknego poematu “Mireio” (Marya) gdzie przedstawia życie sielskie Prowancyi, jedwabnictwo, pasterstwo, winobranie, a nadto wtrąca tu cały szereg podań ludowych, baśni czarodziejskich i t. d. Z innych słynny *Jasmin,* dalej *Roumanille, Aubanel* i t. d. Wogóle poezÿa ta piękna bardzo pod względem języka, formy i treści —■ ma czysto powiatowe znaczenie.

V. RUMUNIA.

1. *Rumunoiińc,* zwani też *Dakóromanami* są mieszaniną dawnych, zdaje się, fińskich, mieszkańców Dacyi z legionistami rzymskiemi: język ich jest łaciński z pochodzenia, ale bardzo silnie przenikniony pierwiastkami słowiańskiemi.

Literatura w Rumunii z trudem się mogła rozwijać ze względu na ciągłe zamieszki wewnętrzne, najazdy Turków, Tatarów, Węgrów i Serbów. Kultura też ich ogólnie nizka do ostatnich czasów — i dopiero w początkach XIX wieku zaczęło się w Rumunii rozwijać piśmiennictwo.

Przedtem istniały tylko ustnie przekazywane pieśni ludowe (¿owy), najczęściej liryczne; trafiają się i opowieści wierszowane, w rodzaju ballad, ale są bardzo rzadkie.

Za ojców literatury rumuńskiej uchodzą poeci: *Vicarcscu, Alezandrescu* i *Rosetli* ■— naśladowcy wzorów francuskich i niemieckich.

2. *Bazyli Alecsandri* (ur. 1821) stworzył dopiero narodową literaturę rumuńską, przedewszystkim swoim zbiorem pieśni ludowych, a następnie licznym szeregiem poezyi lirycznych w duchu narodowym. Napisał też poemat “Penesz Curcan,“ gdzie opisuje wypadki wojenne z r. 1877. — W dziełach dramatycznych naśladuje Francuzów.

3. Uczniowie Alecsandriego w dalszym ciągu rozwijali romantyzm narodowy. *Jakub Negruzzi* piszę interesujące powieści z

rżycia swego ludu ; *Dymitr Bolintineanu* (1826—1862) jest autorem ballad historycznych. •— *Tytus Majorescu* i *M. Eminescu,* zbogacili poezyę ojczystą cennemi dziełami; ostatni zwłaszcza, pesymista ze szkoły Szopęnhauera, w pięknych obrazach maluje swe rozczarowanie i gorycz bytu. — Nieszczęśliwa *Helena Vacarescu* jest -jedną z najlepszych poerek rumuńskich.

4. Dwie kobiety rumuńskie, choć piszą w obcych językach, należą też do literatury krajowej i przyczyniły się wielce do upowszechnienia tej literatury poza granicami kraju. Są to *Dora d'Istria* (ur. 1828), pisząca po francusku ciekawe studya literackie i etnograficzne ; oraz *Carmen Sylva,* królowa Rumunii, *Elżbieta* (ur.1843), która piszę po niemiecku, tłumacząc poezye rumuńskie, a nadto . uchodzi za jedną z najlepszych nowelistek rumuńskich.

VI. NOWOGRECY.

1. *urecy nowocześni* — przeszedszy przez zalewy rzymskie, gockie, sławiańskie i wreszcie tureckie — zmienili znacznie język i typ narodowy; nazywają sami siebie *Romaioi* t. j. Rzymianie. — W długiej niewoli barbarzyńców zatracili Grecy kulturę, nawet bizantyjską, i żadnego piśmiennictwa mieć nie mogli. Jedyną ich poezyą były pieśni ludowe, "pieśni junaków" (Kleftów). Pieśni te miały jednak wiele starogreckich tradycyi i odznaczają się dziwną pięknością, którą możemy widzieć w przekładzie Aleksandra Chodźki. ■— Dopiero w końcu XVIII w. wybuch patryotyczny i dążność do wyzwolenia z pod jarzma tureckiego — wywołały ruch poetycki. Pierwszym poetą nowogreckim był *Konstanty Rhigas* (1753—1978), autor hymnów bojowych, a między innemi "Marsylianki" greckiej: "wstańcie synowie Hellenów."

2. *Poeci wyzwolenia greckiego* głównie śpiewali na ton patryotyczny. *Adamantios Korais, Alexander Ypsilantis, Spirydyon Trikupis* - byli to razem żołnierze i poeci.
I *Anastazy Christopulos* (1770—1847) słynie nadto jako pieśniarz miłosny, przypominający dawnego Anakreona.
J 3. Dwaj bracia *Alexander* i *Panagiotis Sutsos* — są może najzasłużeńsi z tej grupy poetów; zresztą pisali oni już w samodzielnej Helladzie. —*Alexander* (1802—1863) zasłynął jako satyryk;, piosenkarz w stylu Berangera. —■ *Panagiotis* (1804—1868) napi-

saïuraniar: "Wędrowiec”; romans: “Lcandei';"religîjna tragedyę: “Messias.”

4. *Aleksander Rhisos Rangabe* (ur. 1810) uchodzi za największego dziś pisarza greckiego; pisał dramaty, komedye, satyry, powieści; a nadto słynie, jako autor znakomitych “Dziejów literatury nowogreckiej.” — Brat jego *Konstanty Rangabe* pisuje dramaty (“Księżniczka Ateńska”) oraz powieści (“Harald,” “Książę Waregów”).

Wielu uzdolnionych Greków pisuje w obcych językach, zwłaszcza po francusku: *Argyriades,* a przedewszystkim *Jan Moreas,* który uchodzi za jednego z najlepszych poetów nowej generacyi francuskiej .

5. *Albania.* Sąsiadujący z Grekami, półdziki naród górski,' Albańczycy (Skipetary, Arnauci) — są to podobno potomkowie starożytnych Pelazgów—'praojców ludu greckiego. Język ich jest nieokreślonego dotąd pochodzenia, a przytym pełny naleciałości włoskich, greckich, tureckich i serbskich. Literatury właciwej tam bardzo mało, ale liczne podania, klechdy i pieśni. *Mitkos*— zebrał je po grecku (“Albanike melissa”), a *Hahn* wydał "Griechische und albanesische Maerchen;” *Doeon*—“Contes albanais,” *Gir. de Rada* — “Rapsodio di un poema albanese” (pieśni zebrane na sposób Homerowski). *Vito* zebrał pieśni Albańczyków sycylijskich.

Z oryginalnych pisarzy albańsko-sycylijskich zasługują na uwagę: najdawniejszy *Giulio Baribob*— który w r. 1762 wydał “Żywot Maryi Panny’ ’ : *Girol Parno de Rada* za naszych czasów ułożył obszerny poemat “O Skanderbegu,” który wydał też po włosku. Jest on redaktorem pisma “Siamurd Arberit” (Chorągiew albańska.)— Nadto wychodzą ważne dwa pisma albańskie “Drita” (światło) i “Dituria“ (nauka). Ostatnie dwa pisma pro-I wadził *Krłstoforides,* znany przedewszystkiem jako tłumacz *‘Pisma Świętego” na język albański. Dwaj bracia *Ra-umJ bej* i *Sahi-bej,* mieszkający w Konstantynopolu, zasłynęli jako poeci (Sahibeja, “Bageuli e Bujkiesija”)—■ i założyciele To-' warzystwa literackiego albańskiego. Towarzystwo to później przeniosło się do Bukaresztu. — Skutkiem rozmaitości religii (mahometańskiej, greckiej i katolickiej) — Albańczycy używają alfabetu jużto tureckiego (bardzo mało), jużto głagolicy, jużto znowu liter łacińskich, co wciąż bardziej się upowszechnia.

Spis rzeczy.

CZĘŚĆ I.

Literatura starożytna i średniowieczni

I wschód starożytny.

Literatura Klasyćżna.

CZĘŚĆ II.

Literatura nowożytna.

Literatura ludów romańskich.